

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Margus Paaliste

DEKOLLEKTIVISEERIMINE LINNAMÄE KOLHOOSI NÄITEL

Bakalaureusetöö (12 EAP)

Juhendaja: kaasprofessor Anu Raudsepp

Tartu 2021

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Linnamäe kolhoosi areng stalinismist stagnatsioonini	8
1.1 Sundkollektiviseerimise algus Eestis	8
1.2 Sundkollektiviseerimise algus Oru valla territooriumil	9
1.3 Kolhoos „Kalevipoeg“ ja J. Lauristini nimeline kolhoos 1952-1971	11
1.4 Põllumajanduse industrialiseerimine ja tootmise intensiivistamine	12
2. Linnamäe kolhoos stagnatsioonist taasärkamiseni	15
2.1 Linnamäe kolhoosi loomine ja areng 1970. aastatel	15
2.2 Linnamäe kolhoos 1980. aastate I poolel	17
2.3 Importtehnoloogiaga seakasvatustekompleksi loomine 1987. aastal.....	19
3. Linnamäe kolhoos taasärkamisajal 1988-1989.....	23
3.1 Poliitiline liberaliseerumine Linnamäe kolhoosis	23
3.2 Isemajandamisideest 1989. aasta taluseaduseni	27
4. Linnamäe kolhoosi lagunemine.....	32
4.1 Talude (taas)loomine ja põllumajanduspoliitika Linnamäe kolhoosis.....	32
4.2 Linnamäe kolhoosi likvideerimine	37
Kokkuvõte	44
Summary	46
Kasutatud materjalid	47
Lisa 1. Kolhoosid Oru vallas 1949. aasta seisuga	53
Lisa 2. Importtehnoloogiaga seakasvatustekompleks	54
Lisa 3. Läänemaa haldusjaotus 1992. aastal.....	55
Lisa 4. Linnamäe kolhoosi lagunemise skeem 06.03.1992	56

Sissejuhatas

Tänavu, 2021. aastal tähistatakse kolmekümne aasta möödumist Eesti taasiseseisvumisest. Seetõttu on paslik möönda, et taasiseseisvumine ei olnud aga kindel sündmus, vaid protsess, mis hõlmas endas nii 1980. aastate lõpu- kui ka 1990. aastate algusaastaid. Poliitilise iseseisvumisega muutus ka senine majandussüsteem: taasiseseisvunud riik tugineb turumajanduslikele põhimõtetele.

Nõukogude aja maaelu kujundasid kollektiivsed suurmajandid ehk kolhoosid ja sovhoosid. Taasiseseisvumisprotsessi käigus sai ühiskonnas kiiresti selgeks, et majanditel ei ole võimalik senisel kujul jätkata. Ühisomandil baseerunud majandid tuli viia eraomandisse.

Dekollektiviseerimine ehk ühismajandite lagunemine oli taasiseseisvumisaja kesksemaid ühiskondlikke protsesse Eesti maaelus, mille mõju võib kohati märgata tänapäevalgi. Põllumajandusega tegelevad ettevõtted on maaelu tuumaks ning nende käekäik iseloomustab paljusi ka kogu piirkonna eluolu. Aktiivsetel inimestel, olgu nad põllumehed, poepidajad, vallaametnikud, on kohaliku elu arengu suunamisel väga suur roll. Seepärast on oluline selgitada Eesti taasiseseisvumisel toimunud dekollektiviseerimist.

Dekollektiviseerimist uurides tuginen Linnamäe kolhoosile, sest olen ise samast kandist pärit. Aastakümnete jooksul on sama piirkonna kohta kasutatud kohanimesid, Oru ja Linnamäe, läbisegi. Nii sõdadevahelises kui ka taasiseseisvunud Eestis on Linnamäe küla kuulunud koos ümberkaudsete küladega Oru valda. Taasiseseisvumise järel loodi esialgu Linnamäe vald, kuid see muudeti üsna pea tagasi Oru vallaks. Linnamäe küla naabruses asub ka Oru küla, kuid see ei oma uurimistöö kontekstis tähtsust. Tänapäeval kuulub endine Oru vald (sh Linnamäe) Lääne-Nigula valla koosseisu.

Sotsiaalanthropoloog Aimar Ventseli sõnul puudub Eestis ulatuslik analüütiline käsitus dekollektiviseerimisest.¹ Antropoloog Aet Annist on uurinud taasiseseisvumisele järgnenud Eesti maapiirkondade kogukonnaloomet erinevate ühiskondlike protsesside (sh dekollektiviseerimine) tagajärjel.² Erinevatele siirdeaja reformidele maaelus on keskendunud kogumik „Maaelu ja elu maal muutuste tuultes“, kuhu on koondunud nii põllumajandusteadlaste kui ka talunike

¹ Aimar Ventsel, „Legend Mart Laarist ja heinarõugust“ *Sirp*, nr. 42, 19. oktoober 2018, 6.

² Aet Annist, „Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas“ (Tallinn: Tallinna Ülikool, 2011).

hinnangud ja seisukohad nii põllumajandusreformist kui ka laiemalt üleminekust plaanimajanduselt turumajandusele.³ Olgugi et tegu on vahetult sündmuste juures olnud inimestega, räägivad nad loo oma seisukohalt lähtuvalt, sellest, millisel positsioonil nemad viibisid ja/või kuidas on reformid neid edaspidi mõjutanud.

Peamiselt on uuritud dekollektiviseerimist regionaalsest perspektiivist lähtuvalt. Varasemalt on ilmunud Ilkka Alaneni, Rein Ruutsoo jt teadustöö, mis hõlmab Kanepit ja Lõuna-Eestit laiemalt.⁴ Minu uurimistöös, mis keskendub täpsemalt Linnamäe kolhoosile, on ainus teadaolev Lääne-Eesti piirkonna dekollektiviseerimist puudutav teaduslik uurimus.

Üliõpilasuurimusi, mis keskenduksid dekollektiviseerimisele, on vähe. Kõige mahukamalt on teemat käsitlenud Ants-Hannes Viira⁵, kuid tema doktoritöö keskendub pigem põllumajanduse struktuuride arengule kogu taasiseseisvumisperioodi jooksul. Eesti Maaülikoolis on dekollektiviseerimist käsitlenud ka Birgit Vana.⁶ Taasärkamisaja poliitilise konteksti paremaks mõistmiseks kasutasin Kari Kalki bakalaureusetööd.⁷

Linnamäe piirkonnale on keskendunud Alfred Lumeste kodukohauurimused, mis on koondunud raamatute sarja „Oru vald“. Minu töös käsitletavat ajaperioodi kattis vähemal või rohkemal määral sarja kolmas raamat „Oru vald III. Orult Siberisse“.⁸ Nii väikese piirkonna jaoks, nagu seda on Linnamäe, on Lumeste panus kogukonna ajaloo uurimisse hindamatu väärtusega. Ei varem ega hiljem ei ole ükski ajaloolane või koduloo-uurija koostanud sedavõrd põhjalikku trükis ilmunud raamatusarja.

Dekollektiviseerimise mõistmiseks on vaja teada ka eelneva kolhoosielu põhiarenguid. Hea ülevaate põllumajanduse arengust 20. sajandi jooksul annab Tiit Rosenbergi „Eesti

³ Merli Sild, Mati Tamm, Ell Vahtramäe (koostajad), „Maaelu ja elu maal muutuste tuultes“ (Tartu: Eesti Põllumajandusmuuseum, 2014).

⁴ Ilkka Alanen, Jouko Nikula, Helvi Põder, Rein Ruutsoo, „Decollectivisation, Destruction and Disillusionment. A community study in Southern Estonia“ (Ashgate: Aldershot, 2001).

⁵ Ants-Hannes Viira, „Structural adjustment of Estonian agriculture – the role of institutional changes and socioeconomic factors of farm growth, decline and exit“ *Doktoritöö*, juh-d. Rando Värnik, Reet Põldaru (Tartu: Eesti Maaülikool, 2014).

⁶ Birgit Vana, „Kollektiviseerimise ja dekollektiviseerimise sotsiaalmajanduslikud mõjud „Koit“ kolhoosi näitel“ *Bakalaureusetöö*, juh-d. Jaak Kliimask, Anne Põder (Tartu: Eesti Maaülikool, 2019).

⁷ Kari Kalk, „Poliitilise maastiku taasteke ja riikluse kujunemine 1988-1991 Rahva Hääle põhjal“ *Bakalaureusetöö*, juh. Olaf Mertelsmann (Tartu: Tartu Ülikool, 2016).

⁸ Alfred Lumeste, „Oru vald II. Iseseisvusaastad ja sõjaaeg“ (Haapsalu: Oru Vallavalitsus, 1993); Alfred Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“ (Haapsalu: Oru Vallavalitsus, 1996).

põllumajanduse 100 aastat“.⁹ Samuti on kasulikuks materjaliks teine köide teosest „Eesti põllumajandus XX sajandil“¹⁰, mis sisaldab mitmete põllumajandus- ja kultuuriteadlaste koostatud artikleid maaelu erinevatest valdkondadest, taime- ja loomakasvatusest kuni kultuurieluni.

Tänapäeval on siirdeaja põllumajanduse olukorrale tagasi vaadates võetud hoiak, nagu tegemist oli äärmiselt pineva ja omakasupüüdlikkust nõudva ajaga, mida iseloomustasid rahva kõnepruuki läinud sõnad, nagu „ärastamine“ ja „punaparunid“. Isegi president Lennart Meri on heitnud dekollektiviseerimisele negatiivse varjundi, öeldes: „Majanduse reformimine on lihtsas keeles varade ümberjagamine. See on alati ja kõikjal olnud räpane aeg.“¹¹ Samuti on laialt levinud hoiakud, nagu toonaste valitsuste juhid, Edgar Savisaar ja Mart Laar, oleksid olnud isiklikult süüdi Eesti põllumajanduse halvas käekäigus.

Minu uurimistöö üritab ühelt poolt sellist suhtumist teadlikult vältida, ent samas ka aru saada, miks võisid sellised hoiakud tekkida. Igasuguste suuremate järeltuleb silmas pidada põllumajanduse olukorda juba enne taasiseseisvumist ning sama hästi ka majanduse niivõrd põhjaliku reformimise paratamatuid tagajärgi rahvale.

Uurides taasiseseisvumisaja Eesti põllumajandust, eristab Ants-Hannes Viira esimese perioodina aastaid 1988-1995 kui „struktuurilist murrangut“ (*structural break*). Esimesed seaduslikud regulatsioonid, mis viisid tasapisi eraomandi (taas)tekketele põllumajanduses võeti vastu 1988. aastal.¹² Minu uurimistöö lõppdaatumiks on 1993. aasta, mil likvideeriti ametlikult Linnamäe kolhoos. Sellest on ekslik järeldada, nagu tähendanuks see põllumajandusreformi ja kogu dekollektiviseerimise lõppu Eestis. Riigis oli protsess veel pooleli. Linnamäe kolhoos oli üks neist majanditest, mille likvideerimine toimus küllaltki kiiresti.

Minu töö ei ole katse üldistada kogu Eesti põllumajandust kui tervikut ning tehtud või tegemata otsuseid taasiseseisvumisjärgsel ajal. Pigem on eesmärk mikrotasandil uurida

⁹ Tiit Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“ (Tallinn: Post Factum, 2019).

¹⁰ Arvo Sirendi (koostaja), „Eesti põllumajandus XX sajandil II, I osa“ (Tartu: Eesti Vabariigi Põllumajandusministerium, 2007); Arvo Sirendi (koostaja), „Eesti põllumajandus XX sajandil II, II-III osa“ (Tartu: Eesti Vabariigi Põllumajandusministerium, 2007).

¹¹ Vabariigi Presidendi Kantselei, „Vabariigi President Eesti Vabariigi 80. aastapäeval“ *Vabariigi Presidendi kõned 1992-2001*, 24.02.1998. <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4010> (01.05.2021)

¹² Ants-Hannes Viira, „Structural adjustment of Estonian agriculture – the role of institutional changes and socioeconomic factors of farm growth, decline and exit“, 39.

dekollektiviseerimise protsessi, sellele eelnenud ja selle tagajärjel tekkinud muutusi maapiirkonnas. Töös ma proovin läheneda dekollektiviseerimisele ja taasiseseisvunud Eesti põllumajandusele rahulikumalt positsioonilt, ilma emotsionaalseid sõnu ja väljendeid, nagu „punaparun“, „vara laialitassimine“, „ärastamine“, kasutamata ja teadlikult kultiveerimata. Töö käigus soovin vastata küsimustele: Kuidas toimus Linnamäe kolhoosi lagunemine? Millist mõju avaldas kolhoosi areng lagunemisprotsessile? Kas Linnamäe kolhoosi käekäiku saab lugeda protsessi positiivseks näiteks?

Uurimistöös tuginen lisaks teaduslikele uurimustele ka kaasaegsele perioodikale ja Rahvusrhiivis leiduvatele allikatele. Võtan luubi alla nii Linnamäe parteialgorganisatsiooni, kolhoosi juhatuse, volinike koosolekute ja reformikomisjoni protokollid. Konteksti paremaks mõistmiseks olen aastakäikude (peamiselt 1988-1993) kaupa läbi töötanud nii üleriigilise väljaande (Maaleht) kui ka regionaalsed ajalehed (Tööraha Lipp, Lääne Elu, Läänlane).

Esimene peatükk keskendub sissejuhatavalt sundkollektiviseerimise käigus loodud kolhoosidele endises Oru vallas. Publitseeritud materjalide kaudu annan ülevaate sellest, kuidas stalinistliku põllumajanduspoliitika kiuste toimus tegevus 1952. aastal kolhooside liitmise tulemusena tekkinud „Kalevipoja“ ja Johannes Lauristini nimelises kolhoosis. Algas riiklikult kehtestatud industrialiseerimine põllumajanduses.

Teine peatükk hõlmab endas Linnamäe kolhoosi loomist 1971. aastal ning sellele järgnenud kümnendil hoogsat seakasvatuse eelisarendamist. Pöördepunktiks Linnamäe kolhoosi ajaloos sai importtehnoloogiaga seakasvatusekompleksi loomine 1987. aastal, mis tähendas ühtaegu nii põllumajanduse intensiivistamise apogeed kui ka olulist tegurit edasises kolhoosi arengus kuni majandi likvideerimiseni.

Kolmanda peatüki fookuses on taasärkamisaja algus, täpsemalt 1988. ja 1989. aasta, mil toimus ulatuslik poliitiline ja majanduslik liberaliseerumine Eestis. Dekollektiviseerimise alguseks võib pidada 1988. aastat, kui võeti vastu esimesed seaduslikud aktid soodustamaks eraomandil põhinevate talumajapidamiste arengut. Oluliseks sai majandi juhtkonna hoiak eesseisvatele muutustele põllumajanduses ja maaelus tervikuna.

Neljas peatükk on pühendatud talude (taas)loomisele ja kolhoosi tegevuse järk-järgulisele lagunemisele. Eesti Vabariik oli taastanud oma iseseisvuse. Sellega kaasnes aga ühiskonna

senisest veelgi põhjalikum reorganiseerimine aastakümneid kestnud plaanimajanduslikust süsteemist euroopalikele väärtustele põhinevale kultuuriruumile ja turumajandusele. Kuidas toimusid erinevad majanduslikud reformid (omandireform, põllumajandusreform) rohujuuretasandil? Millist mõju avaldas konkreetne, Linnamäe piirkonnale omane lähenemine võimalikule piirkonna arengule? Kuidas oli võimalik jätkata tegevust põllumajanduses ilma piirkonna suurema mahajäämuseta?

Uurimistöö lisad on nii illustratiivsed kui ka informatiivsed. Lisa 1 on nimekiri 1949. aastal külade baasil loodud väikekolhoosidest. See annab ettekujutuse nii kolhooside ideoloogilistest nimedest kui ka küladest, mis on endise Oru valla territooriumil eksisteerinud. Valdav osa kohanimedest on käibel tänapäevalgi. Lisa 2 on Mihhail Naumovi foto Linnamäele rajatud nn „Taani sigalast“. Olgugi et pildil on seafarmi kujutatud osaliselt, annab see aimu suurtööstuslike hoonete iseloomust. Lisa 3 on ajalehes „Läänlane“ ilmunud Läänemaa haldusjaotuslik kaart 1992. aastast, mil eksisteerisid paralleelselt veel nii külanõukogud kui ka vallad. Kaart annab parema ettekujutuse sellest, kus asub Linnamäe võrreldes teiste valdadega/külanõukogudega ning ka maakonna keskuse, Haapsaluga. Lisa 4 on autori jäädvustus säilikust, kus on 1992. aastal arutatud võimalikku Linnamäe kolhoosi lagunemise plaani. Visuaalselt on parem ette kujutada, millised hooned jm üksused kuulusid majandi lagunemisel erastamisele. Samas tuleb silmas pidada seda, et tegemist on planeeritava skeemiga, s.t kõik ei toimunud sellele vastavalt. Näiteks ei loodud haldusnõukogu.

1. Linnamäe kolhoosi areng stalinismist stagnatsioonini

1.1 Sundkollektiviseerimise algus Eestis

Kollektiivsed suurmajandid – nii kolhoosid kui ka sovhoosid – olid NSV Liidu põllumajanduse alustaladeks. Esimesel okupatsiooniaastal (1940-1941) pooleli jäänud põllumajandusreform jätkus septembris 1944. Kevadeks 1945 oli põhijoontes maareform lõpule viidud. Eesti NSV territooriumil oli 136 000 talumajapidamist.¹³

Kui sovhoose ja masina-traktorijaamu rajati juba aastatel 1940-1941, siis kolhooside loomine tuli päevakorda alates 1946. aasta lõpust. Mais 1947 jõustus ÜK(b)P Keskkomitee otsus kolhooside rajamiseks nii Eesti, Läti kui ka Leedu NSV-s.¹⁴ Esimesena asutati 1947. aastal Saaremaal Viktor Kingissepa nimeline kolhoos.¹⁵

Kollektiviseerimine oli Lääne-Eestis küllaltki vaevaline. Seda tõestab ka tolleaegne ajakirjandus, mainides, et 1948. aasta jaanuariks ei olnud Haapsalu rajoonis veel ühtegi kolhoosi.¹⁶ 1. oktoobri 1948. a seisuga oli Läänemaal 9 kolhoosi. Neist koguni 7 asusid Lihula, Kirbla, Varbla, Karuse ja Märjamaa vallas. Läänemaa põhjaosas oli ainult 2 kolhoosi – Noarootsi vallas kolhoos „Punane Täht“ ja Vormsi saarel „Uus Elu“.¹⁷ Märtsi alguseks 1949 oli Läänemaal kollektiviseeritud 4,9% maakonna talumajapidamistest. Protsent oli väiksem vaid Viru-, Hiiu- ja Saaremaal.¹⁸

Olgugi et maaelanikele pakuti kolhoosidesse astumiseks maksude vähendamist ja põllumajandusnormide suurendamist, suhtusid talupojad kolhooside loomisesse skeptiliselt. 1949. aasta alguseks oli kollektiviseeritud 8,2% taludest. Lääne-Eestis ja saartel oli alla 5% taludest astunud kolhoosidesse (vrd Lõuna-Eestis 11-13%).¹⁹

¹³ *Eesti ajalugu VI*, peatoim. Sulev Vahtre (Tartu: Ilmamaa, 2005), 281.

¹⁴ *Ibid.*, 283.

¹⁵ Aivo Põlluäär, „Ühistegevus kui järjepidevuse sümbol kolhoosnike elulugudes Saaremaa Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi näitel“ *Magistritöö*, juh Ergo-Hart Västriik (Tartu: Tartu Ülikool. 2018), 43.

¹⁶ „Arve ja fakte“ *Stalinlikul Teel*, nr. 17, 16. detsember 1950, 3.

¹⁷ „Läänemaa kolhooside nimekiri seisuga 1. oktoober 1948“, *Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik*, peatoim. Edgar Tõnurist (Tallinn: Eesti Raamat, 1978), 398-399.

¹⁸ „Kolhooside ja kolhoosidesse astunud talumajapidamiste arv maakondade lõikes seisuga 5. märts 1949“, *Ibid.*, 512.

¹⁹ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 103.

Oru vallas oldi samuti skeptilised kolhooside loomise osas. 1. jaanuari 1949. aasta seisuga elas vallas 1777 elanikku²⁰, ent paljud jätsid sama aasta esimestel kuudel oma talud maha ning põgenesid maalt linna. 1949. aasta esimesel poolel on märgitud, et igas kuus lahkus vallast kümnekond inimest.²¹ Oru valla territooriumil asutasid 12. märtsil 1949 17 Soolu küla talupidajat esimese kolhoosi „Areng“.²²

Lõplikult suudeti murda talupoegade vastuseis kollektiviseerimisele pärast 1949. aasta suurküüditamist. Riikliku operatsiooni „Priboi“ käigus saadeti Eestist välja eriasumisele üle 20 000 tsiviilelaniku. Võimalike järgnevate repressioonide kartuses hakkasid maaelanikud kiiremas korras looma kolhoose. Suurküüditamisele järgnenud kuu jooksul astus ligi 57% taludest kolhoosidesse. 1952. aasta suveks oli sisuliselt kõik talud (97%) Eesti NSV-s kollektiviseeritud.²³

1. septembri 1949. aasta seisuga oli Läänemaal 17 valda, milles oli kokku 237 kolhoosi.²⁴ Suurküüditamisele järgnenud kahe aasta jooksul suudeti kolhoosidesse asuda koguni 94 protsendil talumajapidamistest.²⁵

1.2 Sundkollektiviseerimise algus Oru valla territooriumil

Pärast märtsiküüditamist algas Oru vallas aktiivne kolhooside rajamine: vähem kui kuuga loodi 8 kolhoosi. 1949. aasta lõpus oli vallas kokku 10 kolhoosi (vt Lisa 1), kuhu olid koondunud ligi pooled valla talunikest.²⁶ Kuigi kolhooside nimed olid ühest paljudest ideoloogilise võimu vahenditest, ei olnud Oru vallas need sugugi ainult ideoloogilised, v.a „Võitleja“. Kolhoosidele pandi ka rahvuslikke nimesid („Kalev“, „Kungla“). Mitmed külade baasil moodustatud majandid said endale varasema külaga seotud nime („Auaste“, „Kopli“, „Oru“). Eraldi aga tuleb välja tuua neid kolhooside nimesid, kus algupärane küla nimi on liidetud võimuvahetusele viitava eesliitega Uus- („Uus-Keedika“, „Uus-Salajõe“).

²⁰ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 64.

²¹ *Ibid.*, 59.

²² *Ibid.*, 79.

²³ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 103.

²⁴ „Põllumajanduse kollektiviseerimise olukorrast Läänemaal seisuga 1. september 1949“, *Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik*, 577.

²⁵ „Arve ja fakte“ *Stalinlikul Teel*, nr. 17, 16. detsember 1950, 3.

²⁶ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 79-80.

Riik ei pidanud väikekolhoose majanduslikult jätkusuutlikuks. Põllumajandusliku tootmise suurendamiseks oli vaja, et majandite tegevus koonduks suuremate asulate ümber. 30. mail 1950. aastal võttis ÜK(b)P Keskkomitee vastu otsuse „Väikeste kolhooside suurendamisest ja parteiorganisatsiooni ülesannetest sel alal“. 14. juulil 1950 võttis Eesti NSV Ministrite Nõukogu vastu määruse väikeste kolhooside liitmise kohta.²⁷ 1951. aasta aprillis toimus EK(b)P VI kongress, kus otsustati viia kolhooside ühendamise massiliseks.²⁸ Olgugi et andmed kolhooside arvu ja suuruse kohta on väljaandeti erinevad, võib siiski väita, et keskmiselt suurenes ühendamise teel majandi maa viiekordselt (500 hektarilt 2500-2600 hektarini). 1953. aastaks elas ühes majandis keskmiselt 130 peret.²⁹

Mitmete liitmiskampaaniate tulemusena jäi 1952. aastal endise Oru valla territooriumile kaks kolhoosi. „Kalevipoeg“ hõlmas kunagised Jalukse ja Kreedika külad. Johannes Lauristini nimeline kolhoos kattis suurema ala – Oru piirkonna keskusest Linnamäel kuni endise valla külade Auaste, Uugla, Salajõe, Soolu (sh Rootsiküla) ja Kärblani.³⁰

Kolhooside loomise järgselt ei ühtinud kolhoosid administratiivsete piiridega. Juba 1945. aasta septembris loodi Oru valda Linnamäe ja Keedika külanõukogud. Olulisem muutus toimus aga 1950. aastal seoses rajoonide loomisega. 26. septembril 1950 likvideeriti Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega „Maarajoonide moodustamise kohta Eesti NSV-s“ varasemad haldusüksused, maakonnad ja vallad, ning nende asemele loodi 39 maarajooni.³¹ Haapsalu rajoon hõlmas suurt osa endisest Lääne maakonnast ning oli territooriumilt üks suuremaid Jõhvi, Kuressaare ja Pärnu rajooni kõrval.³²

Töös käsitletavate kolhooside („Kalevipoeg“, J. Lauristini nim) ja külanõukogude kohta võib täheldada alates 1954. aastast teatavat piiride kokkulangemist. Tol aastal liideti Keedika külanõukogu Linnamäega ning administratiivselt juhtis piirkonda vaid üks struktuuriüksus –

²⁷ Feliks Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“ (Tartu: Eesti Põllumajandusülikool, 2004), 229.

²⁸ Arvo Sirendi, „Põllumajandusettevõtted“, *Eesti põllumajandus XX sajandil II, I osa*, 190.

²⁹ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 229-230.

³⁰ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 86.

³¹ *Eesti ajalugu VI*, 2005, 262.

³² Liivi Uuet, „1950. aasta haldusreform, Eesti suurim ja ebaõnnestunuim“ *Võro Instituudi toimõndusõq*, nr. 33, 2018, 55.

Linnamäe külanõukogu.³³ 1954. aastal oli Haapsalu rajoonis 9 külanõukogu: Nõva, Tuksi, Pürksi, Linnamäe, Risti, Palivere, Kirna, Ridala ja Ahli.³⁴

1.3 Kolhoos „Kalevipoeg“ ja J. Lauristini nimeline kolhoos 1952-1971

NSV Liidu majandust arendati viisaastakute kaupa. Viiendat viisaastakut (1951-1955) peeti riigi ideoloogilises kõnepruugis „kolhoosikorra võidu viisaastakuks“.³⁵ Kogu maaelu oli allutatud ühismajandite võimu alla. Maaelanikkond oli nii moraalselt kui ka majanduslikult laostunud. Põllumajandus oli niigi raskete sõjajärgsete aastate järel väga kehvast seisust.

Alfred Lumeste on kirjutanud „Kalevipoja“ ja J. Lauristini nimelise kolhoosi raskest ajast 1950. aastatel. Riiklikult olid kehtestatud väga madalad hinnad toodangu riigile müümiseks, kuigi majanditel oli kohustus seda teha. Niigi kesine teraviljasaak oli veelgi vähenenud: Johannes Lauristini nimelises kolhoosis saadi 1955. aastal teravilja ainult 5 tsentnerit, „Kalevipojas“ 4,6 tsentnerit hektari kohta.³⁶ Eesti NSV keskmine samal aastal oli 5,7 tsentnerit hektari kohta.³⁷ Teraviljanappusest tingitud söödapuuduse tõttu loomad nälgisid.

Kolhoosis toiminud normipäevasüsteem ei tasunud end kuidagi ära. Kolhoosnikud said tehtud töö eest üksikuid kopikaid. Johannes Lauristini nimelises kolhoosis saadi 1955. aastal normipäeva kohta vaid 9 kopikat, „Kalevipojas 12 kopikat. Lisaks sellele jagati natuuras teravilja, kartuleid ja heinu.“³⁸

Kuuendale viisaastakule (1956-1960) vastu minnes tegi riigivõim olulisi muutusi, mis parandasid senist olukorda põllumajanduses. Stalini surmale järgnenud võimuvahetus tõi kaasa teatava majandusliku (ja poliitilise) liberaliseerumise. Varasemalt oli riik kehtestanud piiranguid (või vastupidiselt ka soodustusi) eelkõige mõttega inimesi kolhoosidesse sundida. Nüüd aga võeti ette muutused olemasoleva struktuuri parandamiseks ning selle arendamiseks. Näiteks vähendati Stalini surma järgsetel aastatel (1953-1956) eramajapidamistele põllumajandusmakse. 1957.

³³ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 84.

³⁴ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 228.

³⁵ Ants Laansalu, „Majanduslikud valikud põllumajanduses“, *Eesti põllumajandus XX sajandil II, I osa*, 157.

³⁶ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 86.

³⁷ Andres Tekkel, „Põllumajanduse majandusliku arengu statistika“, *Eesti põllumajandus XX sajandil II, I osa*, 179.

³⁸ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 87.

aastal aga kaotati kohustus kolhoosnike enda majapidamises kasvatatud põllumajandussaadusi riigile müüa.³⁹

Kolhoosid said senisest suurema õiguse oma tegevuse korraldamiseks. Alates 1955. aastast seati küll riigi poolt ette vastavad plaanid ja eesmärgid, kuid kolhoosidele anti vabamad käed nende täitmiseks.⁴⁰ Enam ei kirjutatud ette, milliseid põllukultuure ja liike peab kasvatama, vaid planeerimiskorras anti ette toodangu kogus, mida majandid said täita vastavalt enda võimalustele.⁴¹ Sellega muutus kolhooside tegevusring laiemaks – otsiti erinevaid võimalusi, kuidas tootmist edasi viia ning millistele põllumajandusharudele täpsemalt keskenduda. Samuti tõusis sellega kolhoosnike endi huvi majandi käekäiku rohkem panustada. Tasuks suurenes nende sissetulek.⁴²

Kolhoosielus toimusid olulised muutused 1958. aastal. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee veebruaripleenumi järgselt likvideeriti masinatraktori jaamad (MTJ), mis olid olnud olulised vahelülid riigi ja kolhoosi omavahelises suhtluses ja käsuliinis.⁴³ Kolhoosidel oli võimalik osta likvideeritavatest MTJ-dest traktoreid jm põllumasinaid. Sellega suurenes märgatavalt nende tehnoloogiline võimekus. Kolhoosnike jaoks oli tähtis see, et nüüdsest lubati minna üle rahapalgale.⁴⁴ Eesti NSV oli esimene liiduvabariik NSV Liidus, kus taoline muudatus lubatud oli.⁴⁵ Kui 1958. aastaga hakkasid vaid kolm kolhoosi liiduvabariigis maksma rahapalka, siis 1959. aasta lõpuks oli neid juba 14%, 1960. aastaks 68%.⁴⁶ Johannes Lauristini nimelises kolhoosis mindi rahatasule üle 1960. aastal, „Kalevipojas“ aasta hiljem.⁴⁷

1.4 Põllumajanduse industrialiseerimine ja tootmise intensiivistamine

1960. aastate keskpaigast hakkasid kolhoosid järk-järgult lähenema ettekujutusele modernsest põllumajandusettevõttest. Ennekõike oli see NSV Liidu põllumajanduspoliitika tagajärg. NLKP KK 1964. aasta veebruaripleenumil võeti suund tootmise intensiivistamisele.⁴⁸ See lõi aluse ekstensiivsele põllumajanduspoliitikale, mille eesmärgiks oli liiduvabariikidest „pumbata välja“

³⁹ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 113.

⁴⁰ *Ibid.*, 113.

⁴¹ Laansalu, „Majanduslikud valikud põllumajanduses“, 157.

⁴² Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 113.

⁴³ *Eesti ajalugu VI*, 2005, 298.

⁴⁴ Arvo Sirendi, „Ideoloogia, eetika, poliitika“, *Eesti põllumajandus XX sajandil II, I osa*, 92.

⁴⁵ Marju Kõivupu, „Kultuurielu maal“, *Ibid.*, 140.

⁴⁶ Arvo Sirendi, „Põllumajandusettevõtted“, *Ibid.*, 192.

⁴⁷ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 88.

⁴⁸ Laansalu, „Majanduslikud valikud põllumajanduses“, 158-159.

võimalikult palju põllumajandussaadusi, et oleks võimalik liidu suuremaid keskusi toita. Küll aga nenditakse, et võrreldes teiste liiduvabariikidega, suudeti Eesti NSV põllumajandusjuhtide poolt tähelepanu osutada ka tootmise efektiivsusele ja otstarbekusele. Koguti andmeid majandi kogutulu, kasumi, kaubatoodangu ja rentaabluse kohta.⁴⁹

Tootmise intensiivistamise kõrval oli tähtis ka 1968. aastal alanud üleliiduline põllumajanduse industrialiseerimise kampaania. Intensiivistamise ja industrialiseerimise tähe all rajati majanditesse aina suuremaid tootmishooneid. Majanditel oli võimalik spetsialiseeruda kindlale valdkonnale, mis oleks oludele vastavalt kõige soodsam ja tooks võimalikult palju kasu. Selleks ajaks oli seakasvatus veisekasvatuse kõrval saanud oluliseks loomakasvatusharuks kogu liiduvabariigis. Sigu oli võimalik kasvatada rohkem ja nad muutusid müügi- või tarbimiskõlblikuks kiiremini. Lisaks ei olnud vaja nende ülalpidamiseks nii palju paralleelselt teraviljakasvatusega tegeleda. Sealiha tootmine ja tarbimine moodustas üle 50% kogu lihatootmisest.⁵⁰ Nii Johannes Lauristini nimeline kolhoos kui ka „Kalevipoeg“ spetsialiseerusid seakasvatusele.

Lääne-Eestile iseloomulikust kivisest ja väheviljakast pinnasest tingituna oli teraviljakasvatuse potentsiaal riigi soovitud intensiivseks tootmiseks madalavõitu. Teravilja saak hektari kohta jäi 1970. aastal mõlemas majandis tublisti alla liiduvabariigi keskmise. Kui 1969. aastal koguti Eesti NSV-s keskmiselt suurim saak teravilja pärast Teist maailmasõda (20,6 tsentnerit hektari kohta)⁵¹, siis vastavad näitajad Johannes Lauristini nimelises kolhoosis ja „Kalevipojas“ olid 13,5 ts ja 15,1 ts.⁵² Sama lugu oli kartuli kasvatamisega. Liiduvabariigi keskmine oli 1970. aastal 178 tsentnerit hektari kohta⁵³, eelmainitud kolhoosides aga jäi saak 148 ts (J. Lauristini nim kolhoosis) ja 135 tsentnerini (Kalevipoja kolhoosis).⁵⁴

Lisaks kindla valdkonna arendamisele oli võimalik nii kolhoosidel kui ka sovhoosidel käivitada abitootmine (vein, karusnahad jm tarbekaubad) tulude suurendamiseks. Johannes Lauristini nimelise kolhoosi aladele oli loodud aiand⁵⁵, mida jõudsalt arendati, ent see ei saanud kunagi nii

⁴⁹ *Ibid.*, 158-159.

⁵⁰ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 141.

⁵¹ Tekkel, „Põllumajanduse majandusliku arengu statistika“, 179.

⁵² Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 91.

⁵³ Tekkel, „Põllumajanduse majandusliku arengu statistika“, 179.

⁵⁴ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 91.

⁵⁵ *Ibid.*, 88.

suureks oma tootmismahtudelt, et seda oleks saanud nimetada tulutoovaks abitootmiseks liiduvabariigilises kontekstis. Küll aga pakkus aiand ümbritseva piirkonna elanikele tööd. „Kalevipoja“ kolhoosis tegutses mesila.⁵⁶

Võrreldes kolhooside algusaastatega paranes inimeste heaolu järk-järgult. Olgugi et Johannes Lauristini nimelises kolhoosis oli nii tööjõulisi kolhoosnikke kui ka palgalisi töötajaid rohkem, kerkisid majanduslikud näitajad „Kalevipoja“ kolhoosis esmakordselt ette naabermajandist.⁵⁷ Kolhoosnikud „Kalevipoja“ kolhoosis teenisid keskmiselt rohkem palka, kui seda said sarnase töö tegijad naabermajandist. Majandi keskmist päevatasu arvestades oli vahe kahe majandi vahel väike: „Kalevipoja“ kolhoosis 5,8 rubla, Johannes Lauristini nimelises kolhoosis 5,3 rubla. Küll aga said „Kalevipoja“ kolhoosis töötanud traktoristid ja lüpsjad oluliselt suuremat palka kui Lauristini kolhoosi sama ameti esindajad. „Kalevipojas“ said traktoristid kuus 132 rubla, lüpsjad koguni 166 rubla. Johannes Lauristini nimelises kolhoosis olid vastavad tasud 127 ja 104 rubla.⁵⁸

Majanditesse rajati aina suuremaid piimafarme, sea- ja linnukasvatusi. Ehitatud laudad olid mõeldud suuremale hulgale lehmadele. Samas olidki paarikümne aastase tegevuse jooksul, plaane aina suurendades, majandite toodangumahud kasvanud. Propageeriti erinevate taimekaitsevahendite ja mineraalväetiste kasutamist. Ikka selleks, et tootmist suurendada. Kuna eelkõige oli põllumajandus suunatud teraviljakasvatusele, tulid kasutusele võetud abinõud saagi suurendamiseks kindlasti kasuks. Oluliseks nähtuseks, mis aega iseloomustas, oli põllumajanduse elektrifitseerimine – senine käsitsitöö asendus pea täielikult masinatega.⁵⁹

⁵⁶ *Ibid.*, 90.

⁵⁷ *Ibid.*, 89.

⁵⁸ *Ibid.*, 90-91.

⁵⁹ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 127-128.

2. Linnamäe kolhoos stagnatsioonist taasärkamiseni

2.1 Linnamäe kolhoosi loomine ja areng 1970. aastatel

1970. aastaid on põllumajanduse ja maaelu aspektist vaadatuna kujutatud üsnagi roosiliselt. Plaanimajandusliku süsteemi juurutamisega tekkinud ebakõlad ja inimeste vastumeelsus kolhooside suhtes oli asendunud paratamatuse ja kohanemisega.⁶⁰ Põllumajandustoodangu suurenemise ja majandite tsentraliseerimise tagajärjel paranes inimeste heaolu, ent nagu selgus alles 1980. aastate lõpus, siis toimus see kõik keskkonna arvelt.⁶¹

1970. aastatel jätkus põllumajandusliku tootmise tsentraliseerimine. Majandite spetsialiseerumine kindlatele põllumajandusharudele aitas kaasa aina suuremate tootmishoonete ehitamisele. Hakati eksperimentaalkorras rajama nii tuhandepealisi lüpsikarjafarme kui ka suuri seakasvatuskombinaate.⁶² 1970. aastate algul toimus Eesti NSV-s kampaania korras järjekordne majandite liitmine.

3. veebruaril 1971. aastal ühendati omavahel J. Lauristini nimeline kolhoos ja kolhoos „Kalevipoeg“. Kolhoosi tsentraliseerimine tõi kaasa võimaluse senisest tõhusamalt juhtida tootmist. Nagu on näha järgnevate aastate puhul, oli võimalik viia ellu suurfarmide ehitamist. Orienteerumist suurtootmisele iseloomustab ka see, et kolhoosi toodi juhtima Kaljo Kalamees, kes oli kõrvalpiirkonnas „Sõpruse“ näidissovhoosi aseesimees.⁶³ Kolhoosikeskuseks sai Jalukse asemel Linnamäe, mis asus maantee ristumispunktis ning võimaldas hallata paremini keskusest eemal asunud erinevaid tootmishooneid.⁶⁴ 1974. aastaks asus majand 9819 hektari suurusel maa-alal. Põllud moodustasid sellest aga vaid 2250 hektarit.⁶⁵

Olgugi et aastate jooksul oli majandis erinevaid kõrvaltootmisharusid (kanakasvatus, mesindus), pidas kolhoos siiski prioriteediks sea- ja veisekasvatust. Ülaltoodud numbrite kohaselt, mis näitasid vähest põldude osakaalu majandi aladel, ei olnud mõistlik piirkonnas tegeleda laiaulatusliku põllukultuuride kasvatamisega. Seakasvatus kujunes põhiliseks majandusharuks Linnamäe kolhoosis. 1960. aastatest alanud sealiha tootmise kasv jätkus ka 1970. aastatel.

⁶⁰ Eesti ajalugu VI, 2005, 314.

⁶¹ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 130.

⁶² Ibid., 129.

⁶³ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 93.

⁶⁴ Ruudu Kalk, „Siin- ja sealpool maanteed. Haapsalu rajoon“ (Tallinn: Eesti Raamat, 1973), 10.

⁶⁵ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 94.

Peamiseks põhjuseks on peetud soodsaid kokkuostuhindasid, mille abil oli võimalik tootmismahtu järk-järgult suurendada.⁶⁶

1973. aastal valmis Linnamäe kolhoosis Jalukse seafarm, mis oli majandi suurim ja moodsaim, mahutades ligi 2000 siga. See andis võimaluse tootmist veelgi suurendada. Tööd said talitajad ja mehhanisaatorid.⁶⁷ Kolhoosikeskusele lähedal asunud Uuglasse ehitati suur lüpsikarjakompleks, mis oli mõeldud ligi 500 lehmale.⁶⁸ 1978. aastal ehitati ka Linnamäe keskuse serva Oru seakasvatustekompleks.⁶⁹ Suurtes farmides küll oli võimalik rohkem loomi pidada, kuid siiski esines ka neis probleeme. Kurdeti, et ei ole piisavalt vedelkütust ning seetõttu jäävad hooned liiga külmaks.⁷⁰

Haapsalu rajoon oli 1970. aastateks jäänud halduslike ümberkorralduste tõttu üheks vabariigi väiksemaks. Ligi 30 000 inimesega rajoonis oli 1973. aastal 18 kolhoosi, 5 sovhoosi ning 2 kalurikolhoosi.⁷¹ Piirkond oli selgelt ääremaastumas, kui paljud kolisid maalt linnadesse. Aastatel 1965-1981 lahkus rajoonist ligi 1500 inimest, mis moodustas töövõimelistest inimestest koguni 28%.⁷²

Ebaatraktiivsus oli kindlasti üks võimalikke põhjuseid, miks hakati suhtuma siinsetesse majanditesse teatava umbuskliku hoiakuga.⁷³ Väheviljakal alal asuvates kolhoosides ja sovhoosides ei nähtud kuigi palju arengupotentsiaali. 1978. aasta märtsiks oli koostatud nimekiri liiduvabariigi maa-asulatest, mis kuulutati perspektiivseteks. Neid oli kokku 233⁷⁴, mille hulka aga ei kuulunud Linnamäe, mis oli kuulutatud 1974. aastal liiduvabariigi parimaks majandiks.⁷⁵ Lähinaabruses osutus perspektiivseks asulaks Taebla, kus muuhulgas asus „Sõpruse“ näidissovhoos. See tähendas Linnamäe jaoks aga küllaltki kardinaalset, ennekõike kultuurielu

⁶⁶ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 141.

⁶⁷ Jüri Miller, „Tööinimese mitu tahku“ *Tööraha Lipp*, 8. märts 1986.

⁶⁸ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 94.

⁶⁹ Karl Õismaa, „Töökuulsuse ordeni kandja“ *Tööraha Lipp*, 15. juuni 1978.

⁷⁰ Miller, „Tööinimese mitu tahku“ *Tööraha Lipp*, 8. märts 1986.

⁷¹ Kalk, „Siin- ja sealpool maanteed“, 6.

⁷² Karl Õismaa, „Siin- ja sealpool maanteed. Haapsalu rajoon“ (Tallinn: Eesti Raamat, 1981), 3.

⁷³ „Haapsalu rajooni RSN Täitevkomitee esimees Lea Tuusov: Inimesi on vaja veenda tulemusega“ *Maaleht*, nr. 12, 24. märts 1988, 6.

⁷⁴ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 246.

⁷⁵ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 93.

mandumist. Tegutsemise lõpetas kohalik rahvamaja. Oru 8-klassiline Kool reorganiseeriti 3-klassiliseks Oru Algkooliks.⁷⁶

2.2 Linnamäe kolhoos 1980. aastate I poolel

1980. aastate alguseks oli NSV Liit jõudnud majandusliku seisakuni. Seni oli majanduse juurdekasv eelkõige toimunud loodusressursside raiskamise ning nafta- ja maagaasi müügist laekunud tulu arvelt. Vähenenud tulubaas tõi kaasa ka investeeringute peatumise põllumajandusse. On hinnatud, et aastatel 1981-1985 vähenesid vastavad investeeringud võrreldes eelnevate kümnenditega kaks korda. Moodsa põllumajandustehnika impordiks ei jätkunud raha.⁷⁷

NSV Liidu põllumajanduspoliitika Eesti NSV suunal oli üles ehitatud sellele, et Eesti peamine majanduslik kasu liidule tuleb liha- ja piimatootmisest. 1980. aastateks oldi jõutud olukorrani, kus tootmismahud aina kasvasid, ent kohalike inimesteni jõudis tootmissaadusi (lihatooted, piim) aina vähem.⁷⁸ Jaotuskavade põhjal toimunud piirkondade varustamine ei keskendunud Eesti linnadele, veel vähem maapiirkondadele.⁷⁹ Lauri Vahtre on tabavalt öelnud: „Eestis kasvatatud sigadest jäid eestlastele peamiselt kõrvad ja sõrad, lisaks rändpunalipud ja reostus. Toodang ise kadus Venemaale, peamiselt Leningradi.“⁸⁰ Lisaks liidusisesele ekspordile viidi tõunoorsigu ka näiteks Tšehhoslovakkiasse, Ungarisse ja Saksamaale.⁸¹ Samas ei suhtunud kohalikud majandid suurtootmisse sugugi tõrjuvalt, sest vastavate müügiplaanide ületamise korral oli võimalik saada rohkem tehnika, väetise või ehitusmaterjalide ostmise limiiti.⁸² Taoline sõltuvussuhte tekitamine oli NSV Liidu plaanimajandusele iseloomulik samm liiduvabariike endast majanduslikus sõltuvuses hoidmiseks.

Põllumajanduse kogutoodangu kasv oli pidurdunud, ent elukallidus aina tõusis. Nii masinate kui ka väetiste hinnad kerkisid. Majandite jaoks oli aina kallim rajada uusi ehitisi.⁸³ Varasemast

⁷⁶ *Ibid.*, 102.

⁷⁷ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 160.

⁷⁸ *Eesti ajalugu VI*, 2005, 316.

⁷⁹ Mart Kalm, „Ons linnaelu maal hea? Majandi keskasula Eesti NSV-s“ *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, kd 17, nr 4, 2008, 66.

⁸⁰ *Eesti ajalugu VI*, 2005, 316.

⁸¹ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 141.

⁸² Kalm, „Ons linnaelu maal hea? Majandi keskasula Eesti NSV-s“, 66.

⁸³ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 97.

veelgi olulisemaks sai regionaalne mõõde: vajalikku tööjõudu, paremaid ja suuremas koguses vahendeid oli neil majanditel, mis asusid suurtele keskustele (eriti Tallinnale) lähemal.⁸⁴

1982. aastal võeti NLKP Keskkomitee maipleenumil vastu toitlusprogramm. See tähendas aga Eesti põllumajandusele tervikuna veelgi suuremat lööki. Tiit Rosenberg on kujunenud olukorda nimetanud „hüperindustrialiseeritud põllumajanduseks“.⁸⁵ Riik tõstis veelgi suuri müügikohustusi majanditele. Samal ajal aga üritati tootmist muuta efektiivsemaks, sest nii sööda- kui ka tööjõukulud suurenesid.⁸⁶ Rajoonidel oli võimalik liha saada proportsionaalselt sellega, kui suures ulatuses täideti riiklikku tellimust.⁸⁷ Suurenes ka sõltuvus Moskvast sisseveetavast jõusöödast.

Selles olukorras muutusid kolhoosnike jaoks järjest olulisemaks isiklikud abimajapidamised. Kolhoosis töötamine ei toonud inimestele piisavalt sissetulekut, et peret üleval pidada. Maainimestel oli vaja põhitöö kõrvalt oma väikesel maalapil kasvatada aiasaadusi. Lisaraha teeniti piima ja lihaloomade müügiga. Toitlusprogrammi sisseviimisega aga lubati seaduslikult vabal ajal toiduainete kasvatamisega endale lississetulekut teenida.⁸⁸

Küllaltki ressursivaesest ja kultuuriliselt „perspektiivituks“ kuulutatud piirkonnast oli saanud üks rajooni silmapaistvamaid majandeid tootmise poolest. Hoolimata sellest, et head majandusnäitajad ei tähenda automaatselt, et tegu on eduka majandiga, on need siiski vajalikuks indikaatoriks näitamaks enamvähem hoomatavat positsiooni nii rajoonis kui ka liiduvabariigis. Stagneerunud põllumajanduse taustal võib Linnamäe kolhoosi pidada siiski positiivseks nähtuseks tollel ajal.

1982. aastaks oli Linnamäe kolhoosi kasum ühe haritava hektari maa kohta 201 rubla. See oli omajagu üle liiduvabariigi keskmise (167 rubla).⁸⁹ Küll aga oli 1984. aastal majandi keskmine palk 240 rubla, mis jäi alla rajooni keskmisele (251 rubla).⁹⁰ Seega ei tähendanud maa tootlus alati seda, et selle maa harimise eest ka inimesed võrdväärselt oleksid palka saanud.

⁸⁴ Ivar Raig, „Maaelu. Sotsiaalse arengu probleeme Eesti külas“ (Tallinn: Valgus, 1988), 45.

⁸⁵ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 160.

⁸⁶ Mait Murumets, „Uute lahenduste otsinguil“ *Töörahva Lipp*, 22. märts 1983.

⁸⁷ Valdur Sillet, „Kes kaitseb maad? ATK ei ole seni suutnud ...“ *Maaleht*, nr. 26, 30. juuni 1988, 5.

⁸⁸ Reet Piiri, „See varumise harjumus – toidukultuurist Nõukogude Eestis“ *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006), 54.

⁸⁹ Endel Mets, „Põllumehe teatmik 1984“ (Tallinn: Valgus, 1984), 77.

⁹⁰ „Perspektiiv“ *Noorte Hääl*, 23. august 1985.

Kolhoosis oli kokku töotajaid umbes 250. Kolhoosi esimehe sõnul neil tööjõupuudust, mis mujal Eestis oli suur probleem, ei olnud.⁹¹ 1986. aastal eitas majandi esimees Peterson ka ulatuslikku tööjõu voolavust. Tema hinnangul moodustasid kohalikud töotajate enamuse.⁹² Ka töötingimused ei olnud töotajate jaoks sobilikud. Kurdeti selle üle, et tööks vaja minev varustus ei olnud sobilik: kärud olid rasked ja läksid kiiresti katki. Lautades asendusid terava otsaga kühvliid ümmargustega, mida aga ei olnud võimalik kasutada. Samuti kurdeti, et ei ole piisavalt tööriietust.⁹³ Hoolimata sellest, et uued farmid (Oru, Jalukse) olid alles eelneval kümnendil ehitatud, jäid need kiiresti ajale jalgu ning vajasisid hädasti remonti.⁹⁴

Sealautades tehti tööd üleriigiliste söödaprobleemide kiuste.⁹⁵ Samas seisid liiduvabariigi seakasvatadad dilemma ees: lisajõusööda küsimine Moskvast oleks tähendanud veelgi suuremaid nõudmisi liha ekspordile.⁹⁶ Lisaks oleks loomi suurtesse lautadesse mahtunud palju rohkem, kui tegelik olukord seda võimaldas. Olgugi et olukord ei olnud kiita, oli vaja siiski ettenähtud plaane täita. Sigade söötmiseks kasutati rohujuhu ja ka toidujäätmeid, mida käidi nii Linnamäelt kui ka Haapsalust päeva lõpus erinevatest kohtadest (nt toitlustusasutustest) kokku korjamas.⁹⁷

2.3 Importtehnoloogiaga seakasvatustkompleksi loomine 1987. aastal

Olulisemaid verstaposte Linnamäe kolhoosi arengus oli importtehnoloogiaga seakasvatustkompleksi rajamine 1987. aastal (vt Lisa 2). Aastakümneid eelkõige seakasvatusele tuginenud majandis paiknesid varasemalt kolm sealautu üle kolhoosi territooriumi.⁹⁸ Suure seafarmi loomine andis võimaluse senist tootmismahu suurendada. Lisaks sellele oli võimalik tootmist tsentraliseerida.

Taoliste suurte lihakombinaatide rajamine algas juba 1970. aastatel. Oluline on see, et erinevalt varasematest seakasvatusehitistest olid kombinaadid rajatud lõpetatud tootmistsükli põhimõttel, s.t ühes kohas sai toimuda kogu kasvatus- ja tootmisprotsess sigade sündimisest kuni tapmiseni. Seakasvatuse kontsentreerumine pidigi toimuma järk-järgult.⁹⁹ 1980. aastate keskpaigaks, kui

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Juta Üts, „Keskhomeik kolhoosiesimehega“ *Kodumaa*, 29. oktoober 1986.

⁹³ Karl Õismaa, „Tööka kollektiivi esindaja“ *Tööraha Lipp*, 6. juuni 1982.

⁹⁴ Mait Murumets, „Armastus maa ja loomade vastu“ *Tööraha Lipp*, 1. aprill 1982.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ Sillet, „Kes kaitseb maad? ATK ei ole seni suutnud ...“ *Maaleht*, 30. juuni 1988, 5.

⁹⁷ Murumets, „Armastus maa ja loomade vastu“ *Tööraha Lipp*, 1. aprill 1982.

⁹⁸ Mait Murumets, „Sõnu kinnitavad teod“ *Tööraha Lipp*, 16. juuni 1984.

⁹⁹ Arvo Sirendi, Olev Joa, „Maahitus“, *Eesti põllumajandus XX sajandil II, I osa*, 254-255.

vajalikud farmid olid rajatud nii Põhja- kui ka Lõuna-Eestisse, oli Lääne-Eesti vajalikust reorganiseerimisest kõrvale jäetud. Haapsalu, Hiiumaa ja Kingissepa rajoonidesse hakati suurfarme rajama alates 1986. aastast. Igast rajoonist valiti välja 3-4 majandit, kuhu oli otstarbekas uusi komplekse rajada.¹⁰⁰

Majandi juhtkonnal ilmselt otsustusõigust seafarmi rajamise üle ei olnud. Nagu eelpool mainitud, vastavad plaanid olid valminud juba varem. Küll aga võib tuua välja hinnangulisi põhjuseid, miks oli justnimelt Linnamäe see koht, kuhu oli võimalik suurfarm rajada.

Nii vähe või palju, kui majandi juhtkonnal sõnaõigust oli, võib pidada siiski oluliseks juhtkonna valmisolekut suurinvesteeringu tegemisel. 1982. aastal 27-aastasena kolhoosi esimeheks saanud Hugo Peterson¹⁰¹ oli suurfarmi ehitamise plaani eesotsas. Majand võttis sigala ehitamiseks ligi 5 miljonit rubla laenu¹⁰², mis aga tõstis ootused juhtkonna ja rajatava ehitise osas kõrgeks. Järgnevate aastate jooksul oli majandi majanduslik tegevus hõivatud igakülgsede võimaluste otsimisega, kuidas võetud laenu tagasi teenida.

Majandit hinnati heade tootmistulemuste pärast rajooni tasandil kõrgelt.¹⁰³ Senine töö oli hästi tehtud ning see andis võimaluse tootmismahdade suurendamiseks ja piirkonna arendamiseks. Kui näiteks lehmade arv ja nende tootlikkus jäid alla Haapsalu rajooni keskmisele, siis sigade puhul ületati keskmine kuhjaga.¹⁰⁴ Laialdast tootmist majandi seafarmides tõestab ka fakt, et 1982. aastal asus Linnamäe kolhoos söödakulult ühe tsentneri kohta (488 söödaühikut) liiduvabariikide kolhooside ja riiklike majandite koondarvestuses 11. kohal.¹⁰⁵ Liha toodeti aastas ligi 800 tonni. Sigu oli Linnamäe kolhoosis rajooni keskmisest ligi kaks korda rohkem¹⁰⁶, umbes 3000.¹⁰⁷

Head tulemused tootmises olid paratamatult seotud seal töötanud kohusetundlike kolhoosnikega. Ajalehes Tööraha Lipp on märgitud, et nii juhtkonna kui ka reatöötaja tasandil ollakse Linnamäel vastuvõtlikud uuendustele. Näiteks oli Linnamäe üks esimesi rajooni majandeid, kus

¹⁰⁰ Kalju Eilart, „Seakasvatus“, *Eesti põllumajandus XX sajandil II, II-III osa*, 588.

¹⁰¹ „Perspektiiv“ *Noorte Hääl*, 23. august 1985.

¹⁰² Rahvusarhiiv (edaspidi RA), LAMA.473.1.288: Volinike koosolekute protokollid 1989. a. Protokoll nr. 1, 22.02.1989, 5.

¹⁰³ Murumets, „Sõnu kinnitavad teod“ *Tööraha Lipp*, 16. juuni 1984

¹⁰⁴ „Perspektiiv“ *Noorte Hääl*, 23. august 1985.

¹⁰⁵ Mets, „Põllumehe teatmik 1984“, 1984, 192.

¹⁰⁶ „Perspektiiv“ *Noorte Hääl*, 23. august 1985.

¹⁰⁷ Murumets, „Sõnu kinnitavad teod“ *Tööraha Lipp*, 16. juuni 1984.

hakati rakendama voorpoegimist^{108,109} Lisaks sellele kiitis Haapsalu rajooni RSN¹¹⁰ Täitevkomitee esimees Lea Tuusov Linnamäe kolhoosi kui üht neljast rajooni majandist, mis „eriti hästi hoolitses kaadri täienduse eest“. See tähendas, et nendest majanditest läks märkimisväärne hulk õppima põllumajanduslikele õppeasutustesse.¹¹¹

Importtehnoloogiaga seafarmi ehitamine oli üle rajooni märkimisväärne sündmus. Ehitust juhtis Haapsalu KEK¹¹², kelle jaoks oli tegemist viisaastaku suurima ehitusprojektiga rajoonis. Ehitamisega alustati 1985. aasta novembri keskpaigas, kuid projekteerimine oli kestnud selleks ajaks juba kaks aastat. Hektarisuurusele maa-alale pidi mahtuma 25 hoonet, kus pidi olema 8000 ruutmeetrit katusealust köetavat pinda sigade pidamiseks.¹¹³

Asutuse ametlikus nimes sisaldav märksõna – importtehnoloogiaga – tähistab seda, et sealne tehniline sisu oli pärit Taanist.¹¹⁴ On teada, et projekteerimisfaasis oli kokku lausa 24 erinevat välisfirmat, mis soovisid oma tehnoloogilist ressursi loodavale farmile müüa.¹¹⁵ Olgugi et 1980. aastate keskpaigas ei olnud raudne eesriie sedavõrd tugev kui aastakümneid varem, oli siiski erandlik see, et sellisest arenenud Lääne-Euroopa riigist, nagu Taani, pärines sisuliselt kogu seafarmi tehnoloogia. Üsna peagi, nagu on märgata juba ka kolhoosi juhtkonna protokollidest, hakatigi seafarmi kutsuma lihtsustatult „Taanis sigalaks“. Hoolimata sellest, et vahepeal on riigikord vahetunud ning ka seafarm on mitmel korral omanikku vahetanud, on rahvasuus siiani see nimi käibel.

Sigala valmis küll 1987. aasta juulis¹¹⁶, ent esimesed sead (60 emist) saabusid juba 17. märtsil 1987.¹¹⁷ Vajalik tööjõud seafarmi saadi nii vanade töötajate ümberpaigutamise kui ka uute inimeste värbamisega. Viimaste puhul tehti märkimisväärsed soodustusi: näiteks traktoristidele maksti kuue kuu palga suurune nn sisseelamisraha. Samas on teada ka, et moodne

¹⁰⁸ Aastas oli mitu vooru ehk paaritumis- ja poegimistsükli. Emised seemendati kunstlikult paari-kolme päevaga, s.t oli võimalik välja arvestada täpselt poegimispäevad. See võimaldas oluliselt sigade poegimist suurendada.

¹⁰⁹ Murumets, „Uute lahenduste otsingul“ *Tööravha Lipp*, 22. märts 1983.

¹¹⁰ Rajooni Saadikute Nõukogu

¹¹¹ „Haapsalu rajooni RSN Täitevkomitee esimees Lea Tuusov: Inimesi on vaja veenda tulemusega“ *Maaleht*, nr. 12, 24. märts 1988, 6.

¹¹² Haapsalu Kolhooside Ehituskontor

¹¹³ Johannes Humal, „Suurehitus Linnamäel“ *Tööravha Lipp*, 14. jaanuar 1986.

¹¹⁴ Arvo Sirendi, Olev Joa, „Maaehitus“, 254-255.

¹¹⁵ Humal, „Suurehitus Linnamäel“ *Tööravha Lipp*, 14. jaanuar 1986.

¹¹⁶ „Perspektiiv“ *Noorte Hääl*, 23. august 1985.

¹¹⁷ Astra Jürvetson, „Linnamäe Peekoni seafarm on 10-aastane“ *Lääne Elu*, 10. aprill 1997.

seakasvatuskompleks meelitas siia noori, äsja tehnikaalase hariduse saanud mehi tööle, sest kasutusele võetud masinad oli omas ajas uudsed ja atraktiivsed.¹¹⁸

Taoline suur samm tähendas aga ka hulgaliselt kohustusi. Järgnevate aastate jooksul käis suur osa majandi plaanidest ümber „Taani sigala“. Põhjus oli lihtne: riigilt võetud 5 miljoni rubla suurune laen oli vaja tagasi teenida. Selleks hakati otsima erinevaid võimalusi. Kolhoosi esimehe Petersoni initsiatiivil hakati arendama välissidemeid Soomega. Selleks korraldati soomlastest jahimeestele turismireise Linnamäele.¹¹⁹

Seakasvatust nähti tulevikus selgelt kolhoosi prioriteetseima tegevusharuna. Ka Linnamäe kolhoosi parteialgorganisatsiooni koosolekul otsustati jätkata tootmise laiendamist justnimelt seakasvatuse arvelt.¹²⁰ Kogu järgnev rahvuslik ärkamisaeg 1980. aastate lõpuaastatel ning taasiseseisvumisele järgnenud omandi- ja põllumajandusreform olid Linnamäe kolhoosis peamiselt seotud „Taani sigala“ ja teiste ümberkaudsete sea- ja lüpsikarjajahoonetega.

¹¹⁸ Kai Kaldas, „Tehnikameestestki oodatakse maa soola“ *Tööraha Lipp*, 13. november 1986.

¹¹⁹ RA, LAMA.473.1.289: Linnamäe kolhoosi juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1989.a. Protokoll nr. 1, 13.01.1989, 6.

¹²⁰ RA, ERA.765.1.458: Linnamäe kolhoosi parteialgorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid. 19.02.1988, 2.

3. Linnamäe kolhoos taasärkamisajal 1988-1989

3.1 Poliitiline liberaliseerumine Linnamäe kolhoosis

Alates 1988. aastast võib rääkida taasärkamisajast kui perioodist, mis eelnes taasiseseisvumisele. Sellele oli iseloomulik nii majanduslik kui ka poliitiline liberaliseerumine. Glasnost ehk avalikustamine tähendas tsensuuri reeglite lõdvendamist ja salastatuse vähenemist. Seni range kontrolli all olnud ajalooline tõde murdis end järk-järgult paisu tagant lahti. Aina avalikumalt oli võimalik rääkida nii sõdadevahelisest Eesti Vabariigist kui ka NSV Liidu repressiivpoliitikast.¹²¹

Eestimaa Kommunistliku Partei autoriteet langes 1988. aasta jooksul märgatavalt. Rein Ruutsoo hinnangul algas perifeerias partei lagunemine varem kui linnas. Inimesed hakkasid avalikult partei seisukohtadele vastu rääkima.¹²² Linnamäe kolhoosi parteialorganisatsioonis oli vastuseis parteivõimule tuntav, ent siiski ettevaatlik. Avalikustamise tuules räägiti 1988. aasta kevadel senisest suurema innuga Eesti ajaloost, sh küüditamistest.¹²³ Täheldatav oli stalinismi-perioodi kritiseerimine, kuid vähemalt formaalne toetus jäi endiselt Leninile. Nähti seda, et muutuvate aegade tuultes oli vaja ka partei tegevust reorganiseerida, ent seda tõlgendati eelkõige kui „leninlike põhimõtete ja normide juurde tagasi pöördumist“¹²⁴.

Linnamäe kolhoosi juhtkonna kriitika langes EKP KK I sekretäri Karl Vaino ja teiste venemeelsete suunas, kelle otsustes nähti riigi majanduslikult raske seisu põhjuseid. Omavahel räägiti sellest, kuidas oleks vaja kõrgetel kohtadel esindajad, „kes ei taha minna aktiivselt kaasa uutmise ja demokratiseerimisega“, välja vahetada.¹²⁵ Kritiseeriti varasemaid otsuseid ja tegevust, kuid ei räägitud sellest, et tulevik võiks olla kardinaalselt teistsugune. Julgeti rääkida vaid nõ. partei tingimustel, sest ei teatud, mida ärevad ajad ühiskonnas võivad endaga kaasa tuua. Halvima vältimiseks ei soovitud vähemalt parteialorganisatsiooni tasandil kõiki oma mõtteid välja öelda. Parteisisene kõhklus on selgitatav aastakümneid kestnud hirmu teadliku juurutamisega ka kõige madalamal parteitasandil.¹²⁶

¹²¹ Eesti ajalugu VI, 2005, 374-375.

¹²² Rein Ruutsoo, „Antikommunistlik revolutsioon Eesti külas 1987-1991 Kanepi valla näitel I“ *TUNA*, nr. 4, 1999, 77.

¹²³ RA, ERA.765.1.458: Linnamäe kolhoosi parteialorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid. 22.04.1988, 32-33.

¹²⁴ *Ibid.*, 35.

¹²⁵ *Ibid.*, 19.02.1988, 20.

¹²⁶ Ruutsoo, „Antikommunistlik revolutsioon Eesti külas 1987-1991 Kanepi valla näitel I“, 77.

Samas räägitakse ka „opositsioonilisest liikumisest“, kes „levitavad võimuvastast informatsiooni“, korraldavad üritusi ning „kutsuvad inimesi üles usu poole“. Nende tegevust taunitakse, kuid selle takistamist jõuga partei poolt ei toetata. 18. veebruari 1988. aasta Linnamäe kolhoosi parteialgorganisatsiooni koosolekul otsustati anda „operatiivne vastulause võõrastele ideedele ja mõtetele“, mis tähendas kommunistliku partei poolt pigem inimesekesksemat lähenemist, nendega kontakti arendamist, et selgitada inimestele sotsialismi eeliseid.¹²⁷

Ideoloogilise surve vähenemist võib täheldada keskkonna-alaste küsimuste käsitlemisel. Suurtootmisele keskendunud majandis hakati rääkima kahjust, mida on ulatuslik tootmine aastakümnete jooksul keskkonnale toonud. Kõigi kolhoosi suuremate farmide juures toodi esile erinevaid keskkonda reostavaid probleeme. Uugla lauda ümbruses oli reostuskolle, Jalukse sigalas oli halb olukord puhastusseadmetega. Räägiti isegi plaanist Salajõe karstialale ehitada silohoidlad – see küll laideti maha, ent näitab siiski eelnevat kavatsust. Olgugi et „Taani sigalat“ peeti modernseks oma aja kontekstis, puudus seal siiski süsteem kogunenud virtsa töötlemiseks. Seni laotati see lihtsalt väetisena pinnale, millest aga tekkis reostus.¹²⁸

Taasärkamisajal sai oluliseks inimeste poliitiline koondumine erinevate rahvuslike jõudude taha. Esimeseks massiliikumiseks pikkade okupatsiooniaastakümnete jooksul võib pidada Eestimaa Rahvarinnet Perestroika Toetuseks (edaspidi rahvarinne), mis hakkas jõuliselt taotlema tekkinud majanduslike probleemide lahendamist. Esmakordselt mainis rahvarinde võimalikku loomist aprillis 1988 Edgar Savisaar saates „Mõtleme veel“. Rahvarinde ideed levisid Rahvarinde Algatuskeskuse poolt loodud kohalike tugirühmade kaudu kiirelt üle Eesti. Seda veel enne, kui 1.-2. oktoobril 1988 toimus rahvarinde üldkoosolek.¹²⁹

1988. aasta suveks olid rahvarinde ideed kandunud ka Linnamäele. On teada, et 21. juulil toimus kolhoosi parteikoosolek, kus osalesid nii Linnamäe kolhoosi volinikud kui ka 19 kohaliku rahvarinde tugigrupi liiget. Räägiti peamiselt avalikustamise elluviimisega seotud olulistest minevikusündmustest, kuid ka jätkuvast probleemist inimeste lihatoodetega varustamisel.¹³⁰

¹²⁷ RA, ERA.765.1.458: Linnamäe kolhoosi parteialgorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid. 19.02.1988, 21-22.

¹²⁸ *Ibid.*, 24.03.1988.

¹²⁹ *Eesti ajalugu VI*, 2005, 378.

¹³⁰ RA, ERA.765.1.458: Linnamäe kolhoosi parteialgorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid. 21.07.1988, 44, 47.

1.-2. oktoobril peetud rahvarinde kongressil esines sõnavõtuga teiste hulgas Läänemaa Rahvarinde Algatuskeskuse esimees Rein Nurk, kes raporteeris olukorrast Haapsalu rajoonis. Selleks ajaks oli Läänemaa Rahvarindel 1188 liiget. Suurimaks probleemiks rajoonis pidas Nurk laialdast Nõukogude sõjaväe kohalolekut. Ta nentis, et rannikualad, kus on sõjaväelased alaliselt kohal, on potentsiaalsed turismipiirkonnad rajooni jaoks, ent need on paljuski inimtegevuse tõttu reostunud.¹³¹

Peale ametlikku rahvarinde kongressi, 27. oktoobriks oli Linnamäel tõusnud rahvarindega liitujate arv. Majandi parteialorganisatsiooni koosolekul täheldati, et rahvarinde tugirühmas on 60 liiget. Seega on toetus liikumisele ja vaimustus rahva seas suur.¹³² Võrdluseks võib tuua, et samal ajal oli majandi parteialorganisatsioonis kokku 50 liiget.¹³³

Küll aga on täheldatud, et rahvarinde poliitilist programmi üritati ellu viia eelkõige suuremates keskustes. Väikeasulates tähendas rahvarinne üldjuhul pelgalt võõrvõimuvastast mobiliseerumist, mitte aga konkreetsete rahvarinde poolt välja pakutud ideede realiseerimist.¹³⁴ Nii võib ka Linnamäe kohta järeldada seda, et rahvarindesse kogunesid siin pigem need, kes soovisid koos parteivõimuga seotud majandi juhtkonnaga leida lahendusi kohalikele probleemidele, mis puudutasid inimeste igapäevaelu ja põllumajandust. Olgugi et rahvarinne tähendas omamoodi „märki poliitilisest tõusulainest“, siis vähemalt kohalikul tasandil ei õnnestunud nende liikmetel üle võtta võimustruktuure.¹³⁵

Järjest enam inimesi liitus uute poliitiliste rahvaliidumistega, kuid siiski oli märkimisväärne osa majandijuhtidest jm juhtivatel ametikohtadel olevaid inimesi endiselt kommunistliku parteiga seotud. Eestimaa Kommunistliku Partei liikmeskonna kriisiajaks peetakse 1988. aasta lõpukuid ja 1989. aasta algust. Samas suudeti aga ühiskonnas tuua tagasi teatav toetus, sest näidati end ühiskonnas toimuvate uuendustega kaasa minevana.¹³⁶

¹³¹ Rein Nurk, „Eestimaa Rahvarinde kongress: Eestimaa Rahvarinde kongress 01.-02.10.1988 Tallinna Linnahallis 06“. <https://arhiiv.err.ee/vaata/eestimaa-rahvarinde-kongress-eestimaa-rahvarinde-kongress-01-02-10-1988-tallinna-linnahallis-06> (18.04.2021)

¹³² RA, ERA.765.1.458: Linnamäe kolhoosi parteialorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid. 27.10.1988, 63.

¹³³ *Ibid.*, 56.

¹³⁴ Rein Ruutsoo, „Antikommunistlik revolutsioon Eesti külas 1987-1991 Kanepi valla näitel II“ *TUNA*, nr. 1, 2000, 56.

¹³⁵ Kalk, „Poliitilise maastiku taasteke ja riikluse kujunemine 1988-1991 Rahva Hääle põhjal“, 16.

¹³⁶ *Ibid.*, 13.

Partei liikmeskonna muutusi hinnates tuleb eriti selgelt välja tolle aja pinevus. Jaanuari algusest 1988 kuni märtsini 1989 Linnamäe kolhoosis parteiliikmete hulk kasvas. Pärast seda aga toimus väga väike langus: 50 liikmest sai 47.¹³⁷ See näitab seda, et endiselt oldi ettevaatlikud ühiskonnas eksisteerinud rahvusliku meelsusega sidumise osas. Avalikult ei juletud ennast veel parteist lahti öelda, sest ei teatud, mis tulevik toob. Küll aga kasvatas partei vaikne hääbumine majandite võimu kohalikul tasandil.¹³⁸

Juuli keskpaigaks 1989 oli EKP Haapsalu Rajoonikomitee I sekretäri Arder Väli sõnul rajoonis 79 algorganisatsiooni ning üle 2450 parteiliikme.¹³⁹ See arv aga hakkas järgnevatel kuudel langema. Juuni lõpuks 1990 oli siiski rajoonis parteiliikmeid 1100, mida oli teiste Eesti piirkondadega võrreldes oluliselt rohkem (nt Raplas 244, Võrus 207).¹⁴⁰

Tekkis olukord, kus piirkonna poliitilise ja majandusliku eliidi hulka kuuluvad inimesed soovisid küll ühiskondlike muutustega kaasa minna ning toetada rahvuslikke meeleolusid, ent formaalselt jäid endiselt ideoloogiliselt laetud majandi juhtkonna koosseisu.¹⁴¹ Linnamäe kolhoosi juhatuse liige Olev Tähiste kandideeris detsembris 1989 Lääne maakonna volikogusse, toetades Rahvarinde valimisprogrammi.¹⁴² Mõni kuu hiljem (märtsis 1990) võttis ta aga endiselt osa maakonna kommunistide konverentsist, esinedes seal sõnavõtuga, milles rõhutas kommunistliku partei lagunemise paratamatust ning pidas oluliseks nentida, et: „Linnamäe kolhoosis ei juhtu küll midagi hirmsat, kui parteialgorganisatsioon laiali läheb“.¹⁴³

Lääne maakonna volikogu valimistel detsembris 1989 kandideeris ka Linnamäe majandi esimees Hugo Peterson, kes ei soovinud „end ühegi liikumisega siduda“. 13 Lääne maakonna volikogu liiget toetas Petersoni esimehe valimistel, eriti seetõttu, et oli suutnud luua rajoonis „kena nurgakese, seda praegustes oludes“. Volikogu esimeheks sai aga Toomas Vilosius, kes kogus 25

¹³⁷ RA, ERA.765.1.458: Linnamäe kolhoosi parteialgorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid. 25.01.1988-20.12.1988; RA, ERA.765.1.459: Linnamäe kolhoosi parteialgorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid. 13.01.1989-30.11.1989.

¹³⁸ Ilkka Alanen, „The Dissolution of Kanepi Kolkhoz“ *Decollectivisation, Destruction and Disillusionment* (Aldershot: Ashgate, 2011), 75.

¹³⁹ Arder Väli, „Kuidas iseloomustate ja hindate oma organisatsiooni hetkeseisu?“ *Lääne Elu*, nr. 1, 13. juuli 1989, 1.

¹⁴⁰ Astra Jürvetson, „EKP on Läänemaal olemas“ *Läänlane*, nr. 75, 30. juuni 1990, 1.

¹⁴¹ Kalk, „Poliitilise maastiku taasteke ja riikluse kujunemine 1988-1991 Rahva Hääle põhjal“, 14.

¹⁴² *Lääne Elu*, nr. 14, 30. november 1989, 7.

¹⁴³ Einar Luik, „Maakonna kommunistide juubelikonverentsil“ *Läänlane*, nr. 31, 17. märts 1990, 2.

häält.¹⁴⁴ Jaanuari alguses valiti Peterson volikogu esimehe asetäitjaks. Samal koosolekul valiti abimaavanemaks ja põllumajandusosakonna juhatajaks senine „Taani sigala“ direktor Viktor Vilks.¹⁴⁵

Jaanuaris 1990 valiti Linnamäe külanõukogu esimeheks Ülo Loorens, kes oli enne seda kohaliku kolhoosi aseesimees.¹⁴⁶ 5. juunil 1990 toimus Lääne maakonna külanõukogu esimeeste arupidamine, kus otsustati nõuda maavalitsuselt ja volikogult suuremaid õigusi külanõukogude tegevusele. Kogu Nõukogude aja peamiselt administratiivset rolli täitnud külanõukogud tahtsid suuremat otsustusõigust näiteks maksude laekumisel ja omandiküsimuste lahendamisel. Sooviti, et seni maavalitsuse kaudu käinud talumaade eraldamine liiguks edasi külanõukogu suurema kontrolli alla.¹⁴⁷

3.2 Isemajandamisideest 1989. aasta taluseaduseni

Isemajandamise kontseptsiooni elluviimise eesmärgiks oli Eesti NSV majanduslik eraldumine NSV Liidust.¹⁴⁸ Alates 1. jaanuarist 1988 hakati välja töötama üleminekut isemajandamismudelile põllumajanduses.¹⁴⁹ Eelkõige tähendas see senise suurmajandite korralduse reformimist. Peamiste probleemidena põllumajanduses ja maaelus tervikuna toodi välja põllumajanduse juhtimise tsentraliseerimist, sotsiaalset ükskõiksust, maarahvastiku osakaalu langust ning looduskeskkonna saastumist.¹⁵⁰

1988. aasta alguses oli küllaltki ebamäärane, mida isemajandamise elluviimiseks peaks tegema ning mida selle all üldse mõeldakse. Arusaamad isemajandamist propageerinud poliitikute ja teadlaste ning majandijuhtide vahel võisid oluliselt erineda. Petersoni arvates olid „kolhoosid kogu aja isemajandamisel olnud“. Küll aga mõistis ta, et majandis peab säilima senine suurtootmine, kuid selleks peab tegema väiksemaid kulutusi kui varem.¹⁵¹

15.-16. jaanuaril 1988 toimunud Eesti NSV III kolhoosnike kongressil viidi sisse muudatused kolhooside tegevust piiritlevas põhikirjas, laiendades sealhulgas kolhoosnike õiguseid. Seni vaid

¹⁴⁴ Andres Ammas, „Uus volikogu lõunasöögil ei käinud“ *Lääne Elu*, nr. 18, 28. detsember 1989, 2.

¹⁴⁵ *Lääne Elu*, nr. 2, 11. jaanuar 1990, 4.

¹⁴⁶ Ülo Loorens, „Rõhud õigesse paika“ *Lääne-Nigula kihelkonna leht*, Läänlase väljaanne, juuni 1990, 1.

¹⁴⁷ Urmas Lauri, „Lääne Maavolikogus“ *Läänlane*, nr. 69, 16. juuni 1990, 1.

¹⁴⁸ *Eesti ajalugu VI*, 2005, 377.

¹⁴⁹ Jüri Raidla, Ivar Raig, „Kolhoos ja isemajandamine“ *Maaleht*, nr. 2, 14. jaanuar 1988, 6.

¹⁵⁰ Ivar Raig, „Isemajandava Eesti agraarprogramm. Arutame projekti“ *Maaleht*, nr. 33, 11. august 1988, 4-5.

¹⁵¹ Astra Jürvetson, „Isemajandamisele“ *Tööraha Lipp*, nr. 3, 9. jaanuar 1988, 1.

õue-aiamaa pidamiseks õigust omanud kolhoosnikud said võimaluse kolhoosilt maad saada ka müüdavate loomade pidamiseks.¹⁵²

Märtsis 1988 võttis Eesti NSV Ministrite Nõukogu vastu kaks olulist määrust. 3. märtsi määrusega lubati isiklike abimajapidamiste asemele hakata looma individuaalmajapidamisi (ehk põhimõtteliselt talusid). Samuti oli võimalik hakata ostma majanditelt maha kantud masinaid.¹⁵³ 22. märtsil vastu võetud määrus lubas alustada soovijatele suurmajandite äärealadelt maade eraldamist talude rajamiseks. Esialgu oli tegemist renditaludega.¹⁵⁴ Seega jäi mõjuvõim suuresti kohalike majandite kätte, kes kohustasid sageli talunikke andma talutoodangut majandile.¹⁵⁵ Ka rajooni täitevkomiteedel oli õigus anda maad, ent seda tehti riigi tagavaramaa või mittepõllumajanduslike ettevõtete maa hulgast.¹⁵⁶ Esimeste talunike maa asus ääremaadel ning oli üpriski viljatu. Talupidajate käekäik sõltus suurel määral suhetest kohaliku majandiga.

Talude rajamisel tekkis kiiresti huvide konflikt kollektiivmajanditega, kes soovisid säilitada vanu tootmisstruktuure ja töökohti võimalikult suurel hulgal.¹⁵⁷ Mõeldi välja erinevaid takistusi aktiivsetele inimestele, kes hakkasid varakult majandi maadelt oma osa nõudma. Vanavanemate talu taastada soovinud Tartumaa taluniku Peeter Jürkeni puhul viivitas kohalik majand tahtlikult igasuguse ametliku asjaajamisega kuni lõpuks teatati, et nende arvates siiski ei ole soovijal otstarbekas talu rajada.¹⁵⁸ Teise näitena koostati Vara sovhoosis loodavale ühistule juhtkonna poolt põhikiri, millega dikteeriti täielikult nii ühistu majandustegevust kui ka lepingusuhteid, kuid sovhoosipoolsete kohustuste täitmatajätmise korral ei vastutatud millegi eest. Ühistu lükkas põhikirja tagasi, ent selle peale sovhoos teatas, et ei anna vajalikku maad ega tehnikat.¹⁵⁹

¹⁵² Vilma Kelder, Maido Pajo, „Kolhoosnike kongressile. Näidispõhikiri vajab muutmist“ *Maaleht*, nr. 2, 14. jaanuar 1988, 5.

¹⁵³ Ain Alvela, „Kolhoosivara laialitassimiseks andis ajalooline määrus stardipaugu“ *Maaleht*, nr. 10, 8. märts 2018 <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/81337935/kolhoosivara-laialitassimiseks-andis-ajalooline-maarus-stardipaugu?> (07.05.2021)

¹⁵⁴ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 274.

¹⁵⁵ Mati Tamm, „Talupidamise võimalusest“ *Maaleht*, nr. 8, 25. veebruar 1988, 5.

¹⁵⁶ Kalev Türk, „Talude loomise aegu“ *Maaleht*, nr. 20, 19. mai 1988, 7.

¹⁵⁷ Laansalu, „Majanduslikud valikud põllumajanduses“, 166.

¹⁵⁸ Peeter Jürken, „Läbi kadalipu“ *Maaleht*, nr. 36, 8. september 1988, 6.

¹⁵⁹ Anneli Sihvart, „Valus algus“ *Maaleht*, nr. 36, 8. september 1988, 6.

Septembri lõpuks 1988 oli uustalusid ainult 30.¹⁶⁰ Renditalusid nähti eelkõige üleminekuvormina selleks, et koguda piisavalt ressursi talu väljaostmiseks.¹⁶¹ 1988. aasta lõpuks oli Eestis 100 talu.¹⁶²

16. veebruaril 1989 võttis Eesti NSV Ministrite Nõukogu vastu määruse „Talumajanduse arendamise esmaste abinõude kohta“, mis ametlikult tunnistas aastatel 1947-1950 toimunud sundkollektiviseerimise ja riikliku põllumajanduspoliitika ulatuslikku kahju rahvale. Määrus nägi ette ka taluseaduse projekti välja töötamist ning selle esitamist Ministrite Nõukogule 25. märtsiks 1989.¹⁶³

Tekkinud isemajandamispuudlusi põllumajanduses käsitleti ka märtsis 1989 toimunud NLKP KK pleenumil. Aktsepteeriti seniseid arenguid ning oldi nõus tootmissuhete ja töö organisatsiooniliste vormide ümberkorraldamisega liiduvabariigi tasandil tahetud kujul.¹⁶⁴ Pleenumil antud vaikiv heakskiit oli aluseks ka mais 1989 toimunud EKP KK XIV pleenumile, kus otsustati lubada maal luua „võrdsed tingimused kõigile omandivormidele“. Sealjuures tuli täielikult lähtuda NLKP KK märtsipleenumil otsustatust.¹⁶⁵

1989. aasta jooksul toimus aktiivne ühiskondlik kihutustöö talude rajamiseks. Hiljem on perekonnatalude taastamist peetud linlastest intellektuaalidest koosnenud rahvusliku liikumise juhtkonna üheks peamiseks eesmärgiks.¹⁶⁶ Põllumajandusteadlane Mati Tamm on toimunud nimetanud „talude taasrajamise propagandaks“. Poliitilise kasu saamise nimel üritati inimeste seas luua teadmine, et vabariigiaegne talupidamine on võimalik. Tamm viitab majandusteadlase Ivar Raigi uurimusele, kus tõdeti, et kolhoosnike abimajapidamised (talude protoversioonidena) tasusid ennast ära, kuid jäeti arvestamata, et sageli kasutasid kolhoosnikud majandite masinaid, väetisi ja sööta tasuta.¹⁶⁷

¹⁶⁰ Endel Haas, „Maha mõisad! Elagu mõisad! Maha talud! Elagu talud!“ *Maaleht*, nr. 28, 22. september 1988, 4-5.

¹⁶¹ Anneli Sihvart, „Talupidamisolud. Vaade Tartumaalt“ *Maaleht*, nr. 5, 2. veebruar 1989, 4.

¹⁶² Sirendi, „Ideoloogia, eetika, poliitika“, 104.

¹⁶³ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 274-275.

¹⁶⁴ „Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee XIV pleenumi materjalid, 4. mai 1989“ (Tallinn: Eesti Raamat, 1989), 21.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 130-131.

¹⁶⁶ Ilkka Alanen, „Eesti põllumajanduspoliitika ja võitlus kollektiivmajandite saatuse pärast“ *Akadeemia*, nr. 11, 2000, 2262.

¹⁶⁷ Mati Tamm, „Kolhoosist reformiga turumajandusse“, 30.

1989. aasta jooksul ilmus Ants Ruusmanni artiklisari „Eesti Vabariigi talud“ eesmärgiga näidata talude taastamise otstarbekust. Lisaks ilmus ka Evald Laasi artikkel sundkollektiviseerimisest Eestis.¹⁶⁸ Kolhoosikorra hülgamiseks ja individuaalpõllumajanduse propageerimiseks ajakirjanduses toetuti isegi Hiina näitele, kus sealset põllumajandusreformi peeti „fantastiliseks tulemuseks kogu rahvale“.¹⁶⁹ Eirati Lääne-Euroopa riikides Teise maailmasõja järgsel perioodil levinud tendentsi, kus väiketalud „ei suutnud investeerida tehnoloogia arengusse ega tagada põllumajandustöötajatele tööstustöolistega samaväärseid sissetulekuid.“¹⁷⁰

Loodavate talude omanikele otsustati teha erinevaid majanduslikke soodustusi, nt esimesel viiel aastal vabastada põllumajandusmaksu tasumisest.¹⁷¹ See aga leevendas talupidajate probleeme osaliselt, sest nii raha kui ka masinaid talude pidamiseks oli vähe. Uustalunike eest pidi formaalselt hoolitsema ATK¹⁷²-süsteem, mis aga seda ei suutnud.¹⁷³ Jätkus konflikt vastsete talupidajate ja kohalike majandite vahel. Näiteks on veebruaris 1989 Läänemaal ühe esimesena maad saanud Hillar Kruusmaa nentinud, kuidas enne maa üleandmise ametlikku vormistamist oli kooritud 5-hektariliselt põllulapilt mullakiht, mille taastamiseks ja sellel taas vilja kandmiseks kulus aastaid.¹⁷⁴

Rohkem abi said talunikud välismaalt, peamiselt Soomest (ja Rootsist), kus sealne Põllumajanduskeskuste Liit oli uustalunike jaoks kogunud 236 kasutatud, ent töökorras põllutöömehinat.¹⁷⁵ Ent ka välisabi jagamisest on teada kaebusi talunikelt, kes kritiseerisid kohalikku külanõukogu paremate masinate ja seadmete meelevaldses laiali jagamises ilma talunikega konsulteerimata.¹⁷⁶

Eesti NSV Ülemnõukogus võeti Eesti NSV taluseadus vastu 6. detsembril 1989. aastal. Ametlikult jõustus seadus mõni nädal hiljem, 25. detsembril. Seaduses sätestati, et taluperemeheks sai pidada neid vähemalt 21-aastaseid teovõimelisi Eesti NSV kodanikest talupere liikmeid, kelle jaoks oli talu põhitöökohaks ning majandamisallikaks. Lisaks peeti

¹⁶⁸ Arvo Sirendi, „Ideoloogia, eetika, poliitika“, 104.

¹⁶⁹ Mikk Titma, „Maarahvas, põld ja talu“ *Maaleht*, nr. 31, 4. august 1988, 4-5.

¹⁷⁰ Laansalu, „Majanduslikud valikud põllumajanduses“, 167.

¹⁷¹ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 275.

¹⁷² Agrotööstuskoondised olid rajoonipõhised institutsioonid põllumajanduse tsentraalsemaks korraldamiseks.

¹⁷³ Enno Luik, „Kuhu lähed, Eesti talu?“ *Maaleht*, nr. 16, 20. aprill 1989, 3.

¹⁷⁴ Ene Pajula, „Siht pikale põlvkondade reale“ *Läänlane*, nr. 9, 23. jaanuar 1990, 2.

¹⁷⁵ Luik, „Kuhu lähed, Eesti talu?“ *Maaleht*, 20. aprill 1989, 3.

¹⁷⁶ Urmas Lauri, „Skandaal Noarootsis“ *Läänlane*, nr. 50, 4. mai 1990, 2.

oluliseks vajaliku kutsealast ettevalmistust ja varasemaid kogemusi, neid siiski spetsiifilisemalt märkimata.¹⁷⁷ Talu oli võimalik rajada nii põlis- kui ka renditaluna. Põlistalu rajamisel oli võimalik vana taastamisel ehitada asemele uus talu. See tekitas palju vaidlusi edaspidiseks.¹⁷⁸

Taluseaduse vastuvõtmisega saavutati oli eelkõige poliitiline. Maido Pajo nimetab taluseadust revolutsiooniliseks, sest oli vastuolus seniste sotsialistliku riigi põhimõtetega. Taluseadusega loodi talunikele juriidiline õigus nõuda ühismajandi varast osaku eraldamist natuuras. Küll aga jäi endiselt majandi üldkoosoleku otsustada osaku arvestamise alus, suurus ja koosseis natuuras.¹⁷⁹ Enamjaolt oli võimalik talusid luua neil kolhoosi töötajatel, kellel ei olnud varasemalt hooneid ja abimajandit.¹⁸⁰ 1989. aasta lõpuks oli loodud 828 talu, mille keskmine suurus oli 25 hektarit.¹⁸¹

¹⁷⁷ „Eesti NSV taluseadus (6.12.1989)“, *Riigi Teataja*, <https://www.riigiteataja.ee/akt/30680> (21.02.2021)

¹⁷⁸ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 275.

¹⁷⁹ Maido Pajo, „Revolutsioonijaja reformid põllumajanduses“, *Maaelu ja elu maal muutuste tuultes*, 2014, 67-68.

¹⁸⁰ Uno Feldschmidt, „Põllumajandusreform omandireformi osana juristi pilgu läbi“, *Ibid.*, 89.

¹⁸¹ Ants-Hannes Viira, „Eesti põllumajanduse arenguetapid viimasel 20 aastal“ *Maaelu arengu aruanne*, toim. Rando Värnik (Tartu: Eesti Maaülikool, 2011), 87.

4. Linnamäe kolhoosi lagunemine

4.1 Talude (taas)loomine ja põllumajanduspoliitika Linnamäe kolhoosis

Talude rajamine Linnamäe kolhoosi aladel oli küllaltki vaevaline. Linnamäel eraldati maad esimestele taludele sügisel 1989. aastal.¹⁸² Ajaleht „Läänlane“ jälgis Juhan Trummi talu registreerimise ja taastamise lugu. 20. novembril 1989 eraldas Linnamäe kolhoos Trummile maad Niibisse, mis asus majandi äärealal.¹⁸³ Trumm oli eelkõige hädas vajaliku ehitusmaterjali hankimisega.¹⁸⁴ Samuti pidi ta talu pidamiseks võtma pangalaenu. Trumm pidas Linnamäe kolhoosi pigem vastutulelikuks ja heaks partneriks, kuigi selgus ka see, et taluõuel asunud teise lauda sai talunik kolhoosilt endale alles detsembri keskel 1990.¹⁸⁵

Haapsalu Rajooni ATK esimees Toivo Kivimäe suhtus talude loomisesse ettevaatlikkusega. Talude süsteemi tekkimist ja arendamist ei peetud prioriteetseks.¹⁸⁶ Ka Linnamäe kolhoosi esimees Hugo Peterson oli talude loomise suhtes äraootav. Enne kui inimestele midagi soovitada, pidas ta oluliseks, et valitsus jõuaks seaduste vastuvõtmisel kindlale seisukohale, mida tuleks teha. Senikaua seadis ta esikohale majandi tootmisega seotud probleemid.¹⁸⁷

Majandi küllaltki eeskujulik käekäik võis olla üheks põhjuseks, miks Linnamäel hoogsalt talusid rajama ei asutud. Suur osa inimestest oli rahul sellega, mida kolhoos oli neile pakkunud. Linnamäe kolhoos osutus 1980. aastate lõpus üheks Haapsalu rajooni edukamaks. 1988. aastal oli 2 miljoni rubla väärtuses rentaablus rajooni üks kõrgemaid.¹⁸⁸ Linnamäe oli tüüpiline külaasula ja kolhoosikeskus, kus oli töötajate jaoks ehitatud mitu kortermaja. Ümberkaudes piirkonnas oli vanu eramaju ning talusid vähe. Keskusesse oli ehitamisel lasteae.¹⁸⁹

Majand tegutses aktiivselt senise põllumajanduskorra säilitamisega. „Taani sigala“ ehitamiseks võetud 5 miljonit riigilaenu oli vaja tagasi teenida.¹⁹⁰ Selleks otsis majand pidevalt võimalusi. Kolhoosi esimees Peterson hakkas isiklikul initsiatiivil sidemeid looma jahiturismi edendamiseks

¹⁸² Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 97.

¹⁸³ Ene Pajula, „Ühe talu lugu“ *Läänlane*, nr. 20, 17. veebruar 1990, 2.

¹⁸⁴ Ene Pajula, „Ühe talu lugu 3“ *Läänlane*, nr. 98, 23. august 1990, 2.

¹⁸⁵ Ene Pajula, „Ühe talu lugu 4“ *Läänlane*, nr. 153, 31. detsember 1990, 2.

¹⁸⁶ RA, LAMA.473.1.288: Volinike koosoleku protokollid 1989. a. Protokoll nr. 1, 22.02.1989, 3.

¹⁸⁷ *Ibid.*, 19.

¹⁸⁸ *Ibid.*, 18.

¹⁸⁹ Lumeste, „Oru vald III. Orult Siberisse“, 96.

¹⁹⁰ RA, LAMA.473.1.288: Volinike koosoleku protokollid 1989. a. Protokoll nr. 1, 22.02.1989, 5.

soomlastega. 1989. aasta alguses tekkis vajadus jahi käigus saadud ulukiliha vorstiks teha.¹⁹¹ Selleks asutati Uugla külla vorstitsehh, mis juuni keskpaigaks andis juba 2 tonni toodangut nädalas.¹⁹² Loodud tsehh aitas ka kohalikke talunikke majanduslike raskuste ajutiseks leevendamiseks. Talus peetud sigu oli võimalik müüa tsehhile lihatoodete valmistamiseks.¹⁹³

Olgugi et taluideoloogiat üritati rahva seas hoogsalt levitada, oli siiski neid inimesi vähe, kes oleks talu loomist näinud ahvatleva eluviisina. On väidetud, et 55-60% maaelanikkonnast toetas suurtootmise säilitamist.¹⁹⁴ Talupidamine nõudis mitmekülgseid oskusi ja majandusalaseid teadmisi, mida aga suurtootmisele orienteeritud majandis töötaval inimesel sageli nappis.¹⁹⁵ Seega võib oletada, et Linnamäel ei olnud sel ajal kuigi palju vastava haridusega inimesi, kellel oleks olnud oskusi ja initsiatiivi talu luua. Kõrgemalt haritud töötasid enamasti spetsialistidena majandis. Enamik majandijuhte oli selgelt vastu eratalupidamise propageerimisele. Ühe võimaliku viisina, kuidas juhtivtöötajaid majandist sõltuvuses hoida, oli palgale lisaks preemiaid maksta. Kolhoosi esimees Peterson pakkus välja, et võimalik oleks palgale juurde saada 30%.¹⁹⁶

Majandi tasandil mõisteti möödapääsmatut vajadust reformide järele, ent nende kulgu taheti kontrollida nii palju kui võimalik. Kolhoosi juhtkond soovitas hakata looma kooperative üksuste põhiselt, nt aiandis, mis hakkaks kurke kasvatama, samuti töökojas autoremondi kooperatiiv. Samas lisati, et lepingud tuli kooperatiividega sõlmida selliselt, et kolhoosil jääks juriidiliselt siiski õigus nende tegevust kontrollida.¹⁹⁷

1989. aasta jooksul tekitati kolhoosi initsiatiivil esimesed võimalused põllumeeste aktiivsemaks organiseerumiseks. 10. augustil 1989 teatas Peterson, et kolhoosi põllud on halvas seisus ning oodatud saaki ei saada. Seepeale pakkus ta välja võimaluse koonduda 3-4 mehel viljaühistusse, kus haritaks maad ning müüksid vilja kolhoosile maha.¹⁹⁸

1990. aasta jooksul majanduslik olukord nii kolhoosis kui ka riigis tervikuna pidevalt halvenes. Suurtootmisele rajatud majandid said isemajandava põllumajanduse edendamise käigus

¹⁹¹ RA, LAMA.473.1.289: Juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1989.a. Protokoll nr. I, 13.01.1989, 6-7.

¹⁹² *Ibid.*, Protokoll nr. 5, 16.06.1989, 82.

¹⁹³ Pajula, „Ühe talu lugu 3“ *Läänlane*, 23. august 1990, 2.

¹⁹⁴ Annist, „Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas“, 2011, 85 ja 87.

¹⁹⁵ Laansalu, „Majanduslikud valikud põllumajanduses“, 167.

¹⁹⁶ RA, LAMA.473.1.289: Juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1989.a. Protokoll nr. 3, 28.03.1989, 42.

¹⁹⁷ *Ibid.* Protokoll nr. 6, 10.08.1989, 92.

¹⁹⁸ *Ibid.*, 90.

kannatada. Senine Venemaa-suunaline kaubavahetus vähenes märgatavalt. Moskva nõudis järjest suuremaid lihakoguseid. Sealsed madalad liha kokkuostuhinnad aga suurt kasumit liha tootvatele majanditele ei toonud. Samal ajal kasvas majandite sõltuvus imporditud söödateraviljast.¹⁹⁹

28. juunil 1990 otsustas Eesti Vabariigi Ülemnõukogu alustada maareformi läbiviimist ning tehti ettepanek valitsusele koostada vastav seaduseelnõu.²⁰⁰ Olgugi et tegu oli alles ettevalmistava otsusega, oli see ilmselt oluline tegur majandijuhtidele eelseisvate ümberkorralduse vajaduste hindamisel. Linnamäe kolhoosis hakati konkreetsemalt arutama seda, kuidas oleks kõige parem viis majandi tootmisüksusi jagada ning majandi ja kolhoosnike vahelisi suhteid säilitada kuni täieliku lagunemiseni.²⁰¹

Esialgu sooviti majandi vara hakata jagama osakute kaupa nii, et kõigepealt läheksid väikesed tootmisüksused (nt laudad) eravaldusse. Osaku arvutamise aluseks võeti palk.²⁰² 1. juunil 1990 loodi Linnamäe kolhoosis teadaolevalt esimene aktsiaselts, Metlin. Tegu oli kolhoosi ja Läänemaa Metsamajandi ühise aktsiaseltsiga, mis hõlmas endas jahitursimiga tegelemist ning ulukiliha töötlemist.²⁰³ Endisele kolhoosi esimehele Hugo Petersonile kuuluv Metlin tegutseb tänasel päeval osaühinguna, pakkudes majutusteenust nii jahitursistidele kui ka kõikidele teistele soovijatele.

Linnamäe kolhoosi juhtkonna jaoks oli selleks ajaks muutunud majandi lagunemine vältimatuks. Kasvas kolhoosipoolne initsiatiiv maade jagamisel. Selleks pakuti välja võimalus rentida majandilt maad teravilja kasvatamiseks. Kolhoos oli nõus andma külviks vajaliku seemne, väetised ja isegi masinad. Peamine oli see, et kolhoos saaks rentijalt maa kasutamise eest renditasu. Esialgu hakati rendilevõtu õigust andma kolhoosi mehhanisaatoritele.²⁰⁴ Väideti küll, et kolhoos ei tee enam ühtegi takistust taludele maade eraldamiseks, ent siiski otsustes peeti vajalikuks märkida, et talu loomisel tuleks näiteks Uugla suurfarmi karjamaade lähedal „arvestada ka majandi huvidega“, s.t maid tohtis kasutusele võtta takistamata majandi

¹⁹⁹ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 160-161.

²⁰⁰ Virma, „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“, 275.

²⁰¹ RA, LAMA.473.1.300: Volinike koosolekute protokollid koos lisadega 1990. a. 12.04.1990-26.10.1990. Protokoll nr. 2, 01.06.1990, 4.

²⁰² RA, LAMA.473.1.305: Juhatuse koosolekute protokollid 1990. a. 12.01.1990-06.12.1990. Protokoll nr. 5, 27.06.1990, 33.

²⁰³ RA, LAMA.473.1.300: Volinike koosolekute protokollid koos lisadega 1990.a. Protokoll nr. 2, 01.06.1990, 5.

²⁰⁴ RA, LAMA.473.1.305: Juhatuse koosolekute protokollid 1990. a. Protokoll nr. 7, 10.09.1990, 42-43.

tegevust.²⁰⁵ Oktoobris 1990 nentis majandi esimees Peterson, et maa rendile andmise tahtjaid oli vähe: „Tundub, et aastate jooksul on inimestes ettevõtlikkus täiesti välja suretatud.“²⁰⁶

„Taani sigala“ varustamine jõusöödaga oli 1990. aastal muutunud põletavaks probleemiks. Kolhoosi esimees Peterson käis isiklikult kohtumas põllumajandusminister Vello Lind'iga. Vabariigi Valitsus lubas eraldada „Taani sigalale“ 200 tonni sööta kuus, ent see moodustas vaid pool tegelikust vajadusest. Ministeeriumist soovitati hakata sigu tapma.²⁰⁷ Eelnevalt oli majand iseseisvalt ajanud äri Venemaa partneritega, kuid see takerdus, kuna Vabariigi Valitsus keelas Venemaale vastutasuks lihatooteid müüa.²⁰⁸ Kolhoosi esimees Peterson rääkis septembris 1990 esimest korda vajadusest luua „Taani sigala“ jaoks aktsiaselts. 49% aktsiatest oleks läinud soovijatele müügiks hinnaga 1000 rubla aktsia eest. Aktsionärid oleksid huvitatud farmi heast käekäigust ning samas saaks majand tagasi maksta riigilaenu. Aktsiaseltsi loomiseni aga veel ei jõutud.²⁰⁹

Novembriks 1990 oli rahulolematuse valitsuse põllumajanduspoliitika osas veelgi suurenenud. Kritiseeriti, et maa-, omandi- ning tootmissuhete reformiks ei olnud veel kindlaid seaduslikke akte välja kuulutatud.²¹⁰ Põllumajandusministeeriumil ei olnud selget tegevuskava tasakaalu leidmiseks ühismajandite tegevuse ja talude taastamise vahel. Riiklikult ei suudetud talusid piisavalt aidata.²¹¹ Esines ka arvamusi, mille kohaselt ei saanud süüdistada Savisaare valitsust, vaid tekkinud olukord oli aastakümneid kestnud tegevusetuse tagajärg.²¹² Tekkinud olukorda peeti paratamatuks nähtuseks üleminekul turumajandusele.²¹³ Üleminekul maailmaturu hindadele said põllumajandustoodangu hinnad kannatada. See pani majanduslikult raskesse olukorda nii talunikud kui ka majandid.²¹⁴

²⁰⁵ RA, LAMA.473.1.307: Juhatuse koosolekute protokollid koos lisadega 1991. a. 11.01.1991-29.11.1991. Protokoll nr. 1, 11.01.1991, 5.

²⁰⁶ RA, LAMA.473.1.305: Juhatuse koosoleku protokollid 1990. a. Protokoll nr. 8, 04.10.1990, 47.

²⁰⁷ *Ibid.* Protokoll nr. 7, 10.09.1990, 42.

²⁰⁸ Urmas Lauri, „Praegune põllumajanduspoliitika on rahva näljutamise poliitika“ *Läänlane*, nr. 105, 8. september 1990, 1.

²⁰⁹ RA, LAMA.473.1.305: Juhatuse koosoleku protokollid 1990.a. Protokoll nr. 7, 10.09.1990, 43-44.

²¹⁰ Astra Jürvetson, „Eesti valitsus ei arvesta põllumehi?“ *Läänlane*, nr. 129, 3. november 1990, 1.

²¹¹ Ülo Russak, „Hei, teie seal, vannutatud mehed!“ *Maaleht*, nr. 2, 10. jaanuar 1991, 3.

²¹² Manivald Müüripeal, „Kes on süüdi?“ *Läänlane*, nr. 112, 25. september 1990, 2.

²¹³ Leida Lepajõe, „Kuidas hinnata Eesti Vabariigi valitsuse põllumajanduspoliitikat“ *Maaleht*, nr. 31, 1. august 1991, 5.

²¹⁴ Mati Tamm, „Põllumajanduse olukord ja ennustus lähiaastateks“ *Maaleht*, nr. 42, 17. oktoober 1991, 3.

Linnamäe kolhoosi esimees Hugo Peterson pidas valitsuse tegevust „rahva näljutamiseks“²¹⁵, Läänemaa Tootjate Liidu esimees Toivo Kivimäe aga „spetsiaalseks põllumajanduse väljasuretamiseks“.²¹⁶ Linnamäe kolhoosi esimees viitas sellele, et talud ei suuda toota piisavalt odavalt, et inimesed jaksaksid kaupu osta. Talunikud kritiseerisid seda, et majandid propageerivad ühistute loomist, mitte aga osakute eraldamist üksisikutele, kes saaks majandi tootmishooneid kasutusele võttes talupidamist arendada.²¹⁷ Talupidajad nägid probleemi aga selles, et kritiseeriti liialt talude suutmatust toota, kuigi tegelikkuses ei olnud mingisugust statistikat taludest tuleva toodangu kohta.²¹⁸ Lisaks kurdeti Läänemaa talunike täiskogul selle üle, et enamik maakonnale eraldatud tehnikast kuulub hoopis maakonna volikogu liikmetele või nendega seotud isikutele.²¹⁹ Oli tekkinud surnud ring: sobiva maa puudumisel ei olnud võimalik saada taluliidust masinaid; maad ei olnud aga võimalik taotleda, sest ei olnud ette näidata midagi, millega harida.²²⁰ Talunikud nõudsid rohkem seadmeid ja masinaid, samal ajal aga majandid olid sellele vastu.

Ühismajandite eesotsas peeti vajalikuks põhimõttelisi ümberkorraldusi omandisuhetes selleks, et majandusnäitajaid parandada.²²¹ Esimesed üleminekuaastad põllumajanduses ei olnud loodetud kasu toonud. Veebruaris 1991 majandi juhatuse koosoleku protokollis ei ole (erinevalt eelmistest aastatest) peaökonoomisti selleteemalise ettekande juures toodud arvuliselt 1990. aasta töötulemusi. See võib olla märk majandi keerulise majandusliku seisu varjamisest ametlikes dokumentides.²²² Linnamäe kolhoosi juhatus pidas vajalikuks kiiremas korras koostada majandi tervikvarade nimekiri, vältimaks potentsiaalset olukorda, kus lautade ümbruses olevad maad on talude all ning ei ole võimalik lauta kasutada.²²³

20. juunil 1991. aastal jõustus Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsusel omandireformi aluste seadus (ORAS).²²⁴ Sellega sai alguse juriidiline ühismajandite likvideerimisprotsess kogu Eestis. Varade eraomandusse andmine jäi riiklike struktuuride puudumise tõttu kohalike majandite

²¹⁵ Lauri, „Praegune põllumajanduspoliitika on rahva näljutamise poliitika“ *Läänlane*, 8. september 1990, 1.

²¹⁶ Andres Ammas, „Kas valitsus tahab põllumajandust välja suretada?“ *Lääne Elu*, nr. 43, 1. november 1990, 1.

²¹⁷ Ene Pajula, „Peataolek“ *Läänlane*, nr. 36, 26. märts 1991, 2.

²¹⁸ Ammas, „Kas valitsus tahab põllumajandust välja suretada?“ *Lääne Elu*, 1. november 1990, 1.

²¹⁹ Andres Ammas, „Jagada toodangu või staaži järgi?“ *Lääne Elu*, nr. 50, 20. detsember 1990, 3.

²²⁰ Ene Pajula, „Talud ja tülid“ *Läänlane*, nr. 3, 8. jaanuar 1991, 2.

²²¹ Russak, „Hei, teie seal, vannutatud mehed!“ *Maaleht*, 10. jaanuar 1991, 3.

²²² RA, LAMA.473.1.307: Juhatus koosolekute protokollid koos lisadega 1991. a. Protokoll nr. 2, 08.02.1991, 9.

²²³ *Ibid.*, Protokoll nr. 1, 11.01.1991, 3.

²²⁴ „Eesti Vabariigi omandireformi aluste seadus (13.06.1991)“, *Riigi Teataja* 1991, <https://www.riigiteataja.ee/akt/1032866> (18.05.2021)

kätte. Osa majandeid (sh Linnamäe) oli jõudnud juba enne seaduse vastuvõtmist luua ühistuid nii tervikuna kui ka tootmisüksuste kaupa. Mati Tamme arvates otsustati tegelikkuses ORASe vastuvõtmisega ka kolhooside ja sovhooside tegevus lõpetada, sest lisaks omandisuhete reguleerimisele keelati ka senine majandi põhivarade müük ja jaotamine.²²⁵

Erinevalt taluseadusest, mis lubas talusid rajada riigi maale, oli võimalik ORAS-est lähtuvalt maa riigilt omanikele tagasi saada.²²⁶ Lisaks sellele alustati omandireformi aluste seadusega ka õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamist endistele omanikele või nende järeltulijatele. See protsess on olnud pikaajaline, konfliktide rohke ja isiklik. Seega eraldi ma töös sellel pikemalt ei peatu.

4.2 Linnamäe kolhoosi likvideerimine

Eesti Vabariigi taasiseseisvumine kuulutati välja 20. augustil 1991. Taasiseseisvumise järgselt sai selgeks, et turumajanduslikel printsiipidel põhinev riik on ainuõige. Muuhulgas jätkus ka dekollektiviseerimine. Esimese olulise seadusena võeti 17. oktoobril 1991 vastu maareformi seadus. See kinnitas veel kord eraomandil põhinevate maasuhete vajalikkust.²²⁷ Seni oli võimalik taluseadusest lähtuvalt maad eraldada vaid talu loomiseks. Maaseaduse vastuvõtmisega laienes ka maa kasutusviiside ring maakodust aiamaadeni.²²⁸

Maareformi elluviimise alguses valitses restitutsionistlik hoiak, s.t esialgu hakati lahendama maaküsimusi endiste omanike õiguste järjepidevuse seisukohast. Eelkõige oli oluline taastada aastate jooksul okupatsioonivõimude tehtud ülekohus.²²⁹ See hõlmas kõige laiemat inimeste ringi, seetõttu oli rakendatud ka poliitiliste võitluste etteotsa. Kokku laekus ligi 220 000 avaldust, mille menetlemine kestis aastaid.²³⁰ Jätakuvalt talude taastamisele orienteeritud Vabariigi Valitsus eraldas raha asunikutalude loomiseks. Lääne maakonnas oli Linnamäe külanõukogu üks kahest piirkonnast, mida nähti võimaliku asunikutalude rajamise paigana. Linnamäed nähti potentsiaalse piirkonnana, mille arendamiseks investeerida.²³¹

²²⁵ Mati Tamm, „Kolhoosist reformiga turumajandusse“, 32-33.

²²⁶ Maret Liivak, „Talud reformi taga“ *Maaleht*, nr. 40, 3. oktoober 1991, 6.

²²⁷ „Maareformi seadus (17.10.1991)“, *Riigi Teataja* 1991, <https://www.riigiteataja.ee/akt/MaaRS> (05.05.2021)

²²⁸ Ott Karolin, Kristel Paabo, „Kuidas saada maad tagasi?“ *Läänlane*, nr. 107, 12. september 1991, 2.

²²⁹ Pajo, „Revoutsioonija reformid põllumajanduses“, 66.

²³⁰ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 168.

²³¹ Maavalitsuse pressiteenistus, „Arutati asundustalude rajamist“ *Läänlane*, nr. 115, 1. oktoober 1991, 1.

Majandi juhtkonnas tähendas taasiseseisvumine seda, et enam ei olnud vaja mõelda võimalikule tagasipöördumisele sotsialistlike põhimõtete juurde. Jätkus senine majandi lagunemisprotsess. Lisaks kõigele muule sisaldas maareform endas ka maa erastamise ning munitsipaalomandisse andmise korraldamist.²³² Linnamäe kolhoosi juhtkond rääkis tootmisüksuste rendile andmisest 4-5 liikmelistele töötajate kollektiividele osakute põhjal. Korraldati veel kord üle vajadus moodustada eelkõige aktsiaseltsi tootmisüksuste kaupa.²³³

Olgugi et senised probleemid nii „Taani sigala“ kui ka väiksemate seafarmide söödaga varustamisega olid endiselt üleval²³⁴, keskendus Linnamäe kolhoosi juhtkond 1992. aastal juba selgelt vaid majandi vara jaotamise küsimusele. Kolhoosi vara taheti laiali jaotada kindla skeemi (vt Lisa 4) alusel, mis osaliselt õnnestus. Haldusnõukogu eraldi organisatsiooni siiski ei tekkinud.

Maareformi seadusele lisaks võeti 1992. aasta 11. märtsil vastu ka põllumajandusreformi seadus.²³⁵ Õigusvastaselt võetud vara tagastamine ja kompenseerimine üksikisikutele oli maareformiga hoo sisse saanud. Nüüd oli aeg likvideerida kolhoosid ja sovhoosid (kokku 361) kui „vägivaldse võõrvõimu sümbolid“. See tähendas lisaks talumajapidamiste arvu suurenemisele ka eraettevõtlike loomist.²³⁶

Põllumajandusreformi läbiviimine eeldas tervikvarade kindlaksmääramist. Tervikvaraks peeti „asjade kogumit, millest mingi osa eraldamisel ülejäänud osa sihipärane kasutamine osutub tehnoloogiliselt võimatuks“. Seaduses eristati põllumajandusliku tootmisega seotud tervikvara ning põllumajandustootmist teenindavat tervikvara.²³⁷ Tervikvara mõiste esinemine seaduses oli kasuks majanditele, kes olid juba alustanud tootmisüksuste kaupa aktsiaseltside moodustamist (sh Linnamäe). See võimaldas reformi käigus tekkinud eraettevõtjatele tagada vajalik tootmine ja maakasutus.²³⁸

²³² „Maareformi seadus (17.10.1991)“, *Riigi Teataja* 1991, <https://www.riigiteataja.ee/akt/MaaRS> (05.05.2021)

²³³ RA, LAMA.473.1.307: Juhatuse koosolekute protokollid koos lisadega 1991. a. Protokoll nr. 10, 29.11.1991, 44.

²³⁴ RA, LAMA.473.1.312: Juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1992. a. 10.01.1992-09.12.1992. Protokoll nr. 1, 10.01.1992, 1.

²³⁵ „Põllumajandusreformi seadus (11.03.1992)“, *Riigi Teataja* 1992, <https://www.riigiteataja.ee/akt/258881> (18.05.2021)

²³⁶ Pajo, „Revolutsioonija reformid põllumajanduses“, 69.

²³⁷ „Põllumajandusreformi seadus (11.03.1992)“, *Riigi Teataja* 1992, <https://www.riigiteataja.ee/akt/258881> (18.05.2021)

²³⁸ Pajo, „Revolutsioonija reformid põllumajanduses“, 70.

Majandite vara erastamine toimus peamiselt tööosakute kaupa. Tööosakuid arvestati vastavalt majandis töötatud aastatele ja saadud palgale. Töötasu oli aga majandi juhtivtöötajatel suurem kui nõ. tavatöötajatel.²³⁹ Tööosakud võimaldasid asutada äriühingut. Mida rohkem oli tööosakuid teenitud, seda suurem oli tõenäosus, et neid on võimalik paigutada mõne aktsiaseltsi vm ühingu loomiseks.²⁴⁰

Tööosaku eest oli võimalik saada kompensatsiooni või taotleda vara erastamist natuuras.²⁴¹ Eelkõige tähendas see loomade taotlemist majandilt selleks, et need maha müüa ja lihaks realiseerida. Algselt hakati Linnamäe kolhoosis lisaks lehmadele eraldama ka sigu. Novembris 1992 mõisteti aga majandi juhtkonnas, et sigu tuleks jätta võimalikult palju alles, et nende realiseerimise abil katta kulud.²⁴²

Põllumajandusreform seadis senisest suurema rolli kohaliku elu läbiviimisel omavalitsustele.²⁴³ Kui Nõukogude perioodil täitsid külanõukogud eelkõige administratiivset rolli, olles otsesed riigi käepikendused koha peal, siis valdade loomisega suurenes kohalikul tasandil otsustusõigus. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega loodi 19. detsembril 1991. aastal Linnamäe külanõukogu administratiivpiirkonnas Linnamäe vald (vt Lisa 3). Kohalikud ei olnud aga nimevalikuga rahul ning soovisid kasutada kohanime Oru, mis viitas okupatsioonieelsele haldusüksusele. Rahulolematus kandis vilja ning 30. aprillil 1992 nimetatigi Linnamäe vald ümber Oru vallaks.²⁴⁴ 1992. aasta alguse seisuga oli vallas elanikke 920. Talusid oli registreeritud vaid 30.²⁴⁵

Oru vallavanem oli Ülo Loorens, kes aastatel 1979-1988 töötas Linnamäe kolhoosi peaaagronoomina ning aastatel 1988-1990 oli majandi aseesimees. Vallavanemana pidas ta 1992. aasta alguses prioriteetseks ennekõike põllumajandusliku ettevõtluse arendamist. Endiselt oli lahtine „Taani sigala“ saatust. Loorensi arvates oli oluline välispartnerite kaasamine sigala tegevusse.²⁴⁶

²³⁹ Ants Aaman, „Põllumajandusreform jättis talunikud vaeslapse ossa“ *Maaelu ja elu maal muutuste tuultes*, 2014, 141.

²⁴⁰ Feldschmidt, „Põllumajandusreform omandireformi osana juristi pilgu läbi“, 92.

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² RA, LAMA.473.1.312: Juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1992. a. Protokoll nr. 17, 26.11.1992, 45.

²⁴³ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 171.

²⁴⁴ Alfred Lumeste, „Oru vald II. Iseseisvusaastad ja sõjaaeg“ (Haapsalu: Oru Vallavalitsus, 1993), 3.

²⁴⁵ „Linnamäe Vald“ *Läänlane*, nr. 18, 11. veebruar 1992, 1-2.

²⁴⁶ *Ibid.*

Põllumajandusreformi seaduse paragrahv 5 lõige 1 sätestas, et reformikomisjoni pidi kuuluma „võrdne arv ühismajandi, kohalike talupidajate ja kohaliku omavalitsuse esindajaid, samuti riigi esindajaid“.²⁴⁷ Reformi sisuliseks läbiviimiseks loodud institutsioon pidi olema kohalikust majandist sõltumatu. Tegelikkuses see nii aga ei olnud. Pärast kohaliku omavalitsuse valimisi 1993. aastal loodud volikogudes domineerisid (endise) majandi juhtkonna liikmed.²⁴⁸ Kui aga oligi reformikomisjonis esindatud mitu osapoolt, siis võis puudu jääda eelkõige majandi juhtkonna ja reformikomisjoni omavahelisest koostööst. Sellisel juhul olid sagedased vara jagamise ja laiali tassimise juhtumid.²⁴⁹

Kolhoosi likvideerimist juhiti Linnamäelt tsentraalselt. Reformikomisjon ei vastanud tavapärasele nõudmistele liikmelisuse osas, vaid koosnes enamjaolt majandi enda töötajatest.²⁵⁰ See andis võimaluse juhtkonnal kolhoosi lagunemist paremini ellu viia: esialgu anti tootmisüksused rendile, hiljem müüdi. Tootmisüksuste kaupa kolhoosi jaotamine tähendas seda, et ei tekkinud suuremaid vaidlusi ühe või teise hoone ja selle maa kasutamise õiguse pärast.²⁵¹

„Taani sigalat“ ja Uugla tapa- ja vorstitsehhi kui kõige olulisemaid majandi ehitisi sooviti esmajärjekorras müüa. Uugla tsehh müüdi kolhoosi esimehele Hugo Petersonile, kes lõi selle baasil aktsiaseltsi Linpet, mis jätkas senist ulukilihatoodete tootmist ja müüki.²⁵² Tänapäeval tegutseb Linpeti õigusjärglasena AS Linnamäe Lihatööstus.

Aktsiaseltside loomine oligi majandi eelistatuim viis likvideerimiseks. Tootmisüksustel põhinenud väikeste aktsiaseltside loomine ja rendile andmine oli juhtkonna arvates „ainuke viis, kuidas seda vara kaitsta lihtsalt laiali tassimise eest“.²⁵³ Kolhoos andis aktiivselt ka laenu aktsiaseltsidele: laenusummad ulatusid 50 000 kuni 100 000 rublani.²⁵⁴ Sageli olid aga laenu

²⁴⁷ „Põllumajandusreformi seadus (11.03.1992)“, *Riigi Teataja* 1992, <https://www.riigiteataja.ee/akt/258881> (18.05.2021)

²⁴⁸ Alanen, „Eesti põllumajanduspoliitika ja võitlus kollektiivmajandite saatuse pärast“ *Akadeemia*, 2000, 2273-2274.

²⁴⁹ Tamm, „Kolhoosist reformiga turumajandusse“, 35.

²⁵⁰ RA, LAMA.473.1.316: Kolhoosi likvideerimiskomisjoni protokollid, 09.01.1993-11.08.1993. Protokoll nr. 6, 08.04.1993, 8.

²⁵¹ RA, LAMA.473.1.312: Kolhoosi juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1992. a. Protokoll nr. 15, 14.10.1992, 40.

²⁵² *Ibid.*, Protokoll nr. 8., 29.05.1992, 24-25.

²⁵³ *Ibid.*, Protokoll nr. 3, 02.03.1992, 12.

²⁵⁴ *Ibid.*, Kolhoosi juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1992. a. 10.01.1992-09.12.1992.

tähtajatud ja madala (kui üldse) intressiga. See võimaldas ettevõtjatel hooneid, masinaid ja loomi saada endale turuhinnast kümneid kordi soodsamalt.²⁵⁵

Samas oli võimalik ka üksikisikutel ilma aktsiaseltsita osta kolhoosilt väiksemaid tootmisüksusi. Näiteks osteti eraisikutena nii Salajõe külas asunud väetisekuur kui ka Rannakülas kolhoosi puhkebaasi hoone.²⁵⁶ Samuti osteti eraisikutena tootmishooneid, et üks kompleks kuuluks samade inimeste kätte, kes juba varasemalt olid seal tootmisega tegelenud. Näiteks ostis endine kolhoosi aseesimees Ülo Loorens eraisikuna Auaste noorlooma lauda ja heinaküüni²⁵⁷. Mõni kuu varem olid Auaste laudad veisekarja pidamiseks antud rendile tema abikaasale.²⁵⁸

Tehnikat sooviti müüa külade kaupa, et külad saaksid ühistu põhimõttel oma maad haritud.²⁵⁹ Näiteks loodi Jalukse külas põllumajandusühistu.²⁶⁰ Tehnika müümisel loodud aktsiaseltsidele seati ka tingimusi selleks, et varadest kiiremini lahti saada. Näiteks rahuldati avaldus tehnika ostmiseks vaid juhul, kui võetakse ka vastaval hulgal maad ja 100-pealine veiselaut.²⁶¹

Augustis 1992 teatas kolhoos, et on suuremas osas juba reorganiseeritud aktsiaseltsideks.²⁶² Alles olid jäänud veisekarjalaudad väiksemates ümberkaudsetes külates (Keedikas, Soolus, Uuglas, Salajõel). Samuti ei olnud leitud veel omanikku „Taani sigalale“.²⁶³ Kolhoos seadis tingimuse, et „Taani sigala“ kompleks jääks alles senisel kujul – et kindlasti seda ei erastataks osade/hoonete kaupa. Aktiivselt otsiti omanikku seafarmile välismaalt, kuid välisosanikeni dekollektiviseerimise perioodi jooksul ei jõutud.²⁶⁴ „Taani sigala“ baasil asutati aktsiaselts Linnamäe Peekon. Aktsiad olid jagunenud seafarmi töötajate vahel.²⁶⁵ 1. märtsil 1993 müüdi „Taani sigala“ 5 miljoni krooni eest koos sigade ja söödavaruga Linnamäe Peekonile.²⁶⁶ Üks aktsionäridest oli endine sigala direktor ning asemaavanem Viktor Vilks, kes 1990. aastate lõpus omandas suurfarmis enamusosaluse.

²⁵⁵ Aaman, „Põllumajandusreform jättis talunikud vaeslapse ossa“, 141.

²⁵⁶ RA, LAMA. 473.1.312: Kolhoosi juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1992. a. Protokoll nr. 10, 01.07.1992, 29p.

²⁵⁷ *Ibid.*; *Ibid.* Protokoll nr. 18, 09.12.1992, 50.

²⁵⁸ *Ibid.*, Protokoll nr. 2, 07.02.1992, 10.

²⁵⁹ *Ibid.*, Protokoll nr. 8, 29.05.1992, 24.

²⁶⁰ *Ibid.*, Protokoll nr. 9, 16.06.1992, 28.

²⁶¹ *Ibid.*, Protokoll nr. 16, 03.11.1992, 44.

²⁶² *Ibid.*, Protokoll nr. 13, 21.08.1992, 36p.

²⁶³ *Ibid.*, Protokoll nr. 16, 03.11.1992, 43.

²⁶⁴ *Ibid.*, Protokoll nr. 12, 14.08.1992, 33.

²⁶⁵ RA, LAMA.473.1.315: Linnamäe kolhoosi volinike ja üldkoosolekute protokollid koos lisadega 1992. a. 06.03.1992-29.12.1992. Protokoll nr. 3, 29.12.1992, 6.

²⁶⁶ RA, LAMA.473.1.316: Linnamäe kolhoosi likvideerimiskomisjoni protokollid. Protokoll nr. 3, 01.03.1993, 3.

1992. aasta detsembri lõpus moodustati kolhoosis likvideerimiskomisjon. Komisjonil olid ulatuslikud volitused teostamaks tehinguid, realiseerimaks vara avalikul oksjonil jm. Samal koosolekul võeti vastu ka ametlik reformikava. Selleks ajaks aga oli enamik varasid erastatud ning kava näis pigem formaalsusena.²⁶⁷ Samuti oli selleks ajaks lõpule jõudnud majandi vara munitsipaalomandisse andmine. Katlamajad, soojusvõrgud, metsade haldamine – need olid ühed paljudest tegevusaladest, mida hakkas koordineerima majandi asemel kohalik omavalitsus.

1993. aasta alguses korraldati oksjoneid, et soovijad saaksid osta veel viimaseid alles jäänud hooneid, masinaid jm. Ostu vormistamiseks piisas, kui esialgu maksti 25% vara hinnast.²⁶⁸ Kõige muu hulgas kuulusid ka elamud oksjonile. Küll aga jättis likvideerimiskomisjon eesõiguse ostmiseks senistele elanikele.²⁶⁹ Alates 1. maist 1993 oli võimalik töösakuid samuti kasutada elamute eest maksmiseks.²⁷⁰ Oli ka neid, kes üritasid töösaku eest osta korterit, mida varasemalt ei kasutatud. Selliseid avaldusi likvideerimiskomisjon aga ei rahuldanud.²⁷¹

Viimaste suurte tootmisüksustena erastati sigalad Jalukses, Orul ja Salajõel. Johannes Illik, kes ostis Oru sigala, oli pikaaegne majandi seakasvataja-zootehnik.²⁷² Jalukse sigala vormistati aga ühe kolhoosi töötaja nimele nii, et tema sellest ei teadnud. Sigalast teenis tulu hoopis AS Linpet. Salajõe sigala ostis talunik Trumm.²⁷³

Aprillis 1993 lõpetati töösakute eraldamine. Hiljem laekunud avaldused lükati tagasi ning soovijad loeti endisteks töötajateks.²⁷⁴ Kokku oli töösakute saajate nimekirjas 487 inimest.²⁷⁵

Ametlikult lõppes Linnamäe kolhoosi tegevus 17. augustil 1993. aastal.²⁷⁶ Selleks ajaks tegutses Oru vallas 18 uut ettevõtet. Enamike tegevus põhines lagunenu kolhoosi mõnel tegevusharul. Ulatusliku tegevusampluaaga piirkonnas tegeleti nii karjakasvatuse ja põllupidamise kui ka kütusemüügi ja õmblustööga.²⁷⁷ Kui Nõukogude ajal oli majand suuresti keskendunud

²⁶⁷ RA, LAMA.473.1.315: Linnamäe kolhoosi volinike ja üldkoosolekute protokollid koos lisadega 1992. a. Protokoll nr. 3, 29.12.1992, 5-6.

²⁶⁸ RA, LAMA.473.1.316: Linnamäe kolhoosi likvideerimiskomisjoni protokollid. Protokoll nr. 4, 05.03.1993, 4.

²⁶⁹ *Ibid.*, Protokoll nr. 1, 09.01.1993, 1.

²⁷⁰ *Ibid.*, Protokoll nr. 6, 08.04.1993, 8.

²⁷¹ *Ibid.*, Protokoll nr. 8, 21.05.1993, 15.

²⁷² *Ibid.*, Protokoll nr. 6, 08.04.1993, 8.

²⁷³ *Ibid.*, Protokoll nr. 5, 22.03.1993, 7.

²⁷⁴ *Ibid.*, Protokoll nr. 6, 08.04.1993, 10.

²⁷⁵ *Ibid.*, Protokoll nr. 4, 05.03.1993, 4.

²⁷⁶ *Ibid.*, Protokoll nr. 10, 11.08.1993, 21.

²⁷⁷ Lumeste, „Oru vald II. Iseseisvusaastad ja sõjaaeg“, 3.

seakasvatuse arendamisele, siis nüüdses turumajanduse tingimustes said ettevõtjad tegutseda oma võimaluste ja huvide piires. Tootmisüksuste kaupa ühisomandi jagamine tingis selle, et maapiirkonna tegevusvaldkonnad laienesid. Kolhoosi likvideerimisest jäänud finantssuhteid vahendas varahoiuühistu.

Üldplaanis on hinnatud põllumajandusreformi aeglaseks protsessiks. 1996. aasta 1. jaanuariks oli reform lõpetatud vaid pooltes majandites. Mida pikemaks läks reformi korraldamine, seda suurema tõenäosusega kiputi majandi vara laiali tassima.²⁷⁸ Niinimetatud laialitassitud majandite hulk oli suurem Valga-, Võru- ja Viljandimaal.²⁷⁹ 2010. aastal lõppes viimase, Viiratsi majandi likvideerimine.²⁸⁰

Kolhooside likvideerimise järgse trendina on nähtud enamike komplekshoonete kasutamata jäämist. Hooned küll erastati, tagastati või anti üle kohalikele omavalitsustele, kuid neid ei suudetud ülal pidada, mistõttu jäid nad tühjalt seisma.²⁸¹ Linnamäel kujunenud omandisuhete areng – rendist eraettevõtluseni – selleni ei viinud. Enamik ettevõtjaid oli majandis varasemalt juhtivatel kohtadel töötanud, seega olid neil paremad teadmised hoonete ülalpidamiseks.

Eestis on olnud probleem (nt Lokutas) ka see, et loodud aktsiaseltsides oli enamik aktsionäre pärit mujalt kui kohalikust majandist. Kellegi võõra sekkumist kogukonna tegevusse nähti lausa analoogsena kolhooside loomisele okupatsioonaja alguses.²⁸² Rendisuhete sujuv üleminek eraomandusele viisil, mis säilitas tootmisüksuse ülalpidaja, ei lasknud Linnamäel sellel fenomenil tekkida. Kõik ettevõtjad olid Linnamäelt või ümberkaudsetest küladest pärit.

²⁷⁸ Tamm, „Kolhoosist reformiga turumajandusse“, 48.

²⁷⁹ *Ibid.*, 43.

²⁸⁰ Rosenberg, „Eesti põllumajanduse 100 aastat“, 173.

²⁸¹ Vana, „Kollektiviseerimise ja dekollektiviseerimise sotsiaalmajanduslikud mõjud „Koit“ kolhoosi näitel“, 14.

²⁸² Ester Šank, „Jagatakse talunike maad“ *Maaleht*, nr. 47, 21. november 1991, 5.

Kokkuvõte

Alates loomisest aastal 1949 kuni stagnatsioonini kujunes Linnamäe kolhoosist Nõukogude võimu põllumajanduspoliitikale iseloomulik suurtootmisele keskendunud majand, mille peamiseks tegevusvaldkonnaks oli seakasvatus. Aastakümnete jooksul ehitati Linnamäe ümbrusesse mitmeid suuremaid ja väiksemaid seafarme, karjalautu jm hooneid. Tootmise intensiivistamise propageerimine kulmineerus 1987. aastal, kui valmis Taanist pärit tehnoloogial põhinenud seakasvatuskompleks Linnamäel.

Suurtootmisele orienteeritud majand oli taasärkamisajaks tõusnud Haapsalu rajooni üheks edumeelsemaks. Olgugi et Linnamäel tekkis rahvarinde tugigrupp, ei mänginud perifeersetes tingimustes liikumise poliitiliste eesmärkide saavutamine suurt rolli. Poliitiline liberaliseerumine maapiirkonnas tähendas eelkõige paremaid võimalusi kohalike probleemide üle arutamiseks.

1988. aastast alates saab rääkida Linnamäe kolhoosi lagunemisest. Samale ajale langeb ka talude taasloomise propageerimine, mis aga Linnamäel kuigi edukaks ei osutunud. Majand pidas olulisemaks säilitada senist suurtootmist ning otsida võimalusi seakasvatuskompleksi rajamiseks võetud laenu tagasi teenimiseks. Kolhoosi töötajaid, keda nähti restitutsionistlikus ideoloogias talude taastajatena, suutis majand töötasude suurendamisega endal hoida.

Aastakümnete jooksul Linnamäe piirkonda rajatud tootmishooned (seafarmid, karjauladad jm) olid kesksel kohal kolhoosi lagunemisel ja eraomandi kujunemisel. 1990. aastast alates propageeriti majandis aktsiaseltside loomist tootmisüksuste kaupa. See lõi võimaluse kolhoosi vara efektiivseks jagamiseks. Esialgu olid aktsiaseltsid mõeldud lautade jm hoonete rendile andmiseks, hiljem müümiseks.

Põllumajandusreformi käigus loodud reformikomisjon koosnes, vastupidiselt seaduses ettenähtule, peamiselt majandi töötajatest. See võimaldas kolhoosi likvideerimist läbi viia tsentraalselt ja kiiresti. Majandi lagunemisel oli oluline osapool ka kohalik omavalitsus, mida juhtis endine kolhoosi aseesimees. Väikeses kogukonnas soodustasid isiklikud suhted ametlikku asjaajamist.

Dekollektiviseerimine Linnamäe kolhoosis oli edukas. Majandi reorganiseerimine toimus üleriigilist protsessi arvesse võttes võrdlemisi kiirelt. Ametlikult lõpetati Linnamäe kolhoosi tegevus 17. augustil 1993. aastal. Selleks ajaks oli kolhoosi varade baasil loodud 18 ettevõtet. Nii

väikeettevõtjate kui ka töötajate osaluse baasil loodud aktsiaseltsid tagasid senise töökorralduse ladusa jätkamise. Linnamäest kujunes asula, kus endiselt jäid peamisteks tööandjateks AS Linnamäe Peekonile kuulunud importtehnoloogiaga seakasvatuskompleks ja AS Linpeti lihakombinaat. Suurte tootmisüksuste jätkamine senises mahus tähendas kohaliku kogukonna töövõimaluste säilimist.

Kuna uurimisteema on Eestis küllaltki uudne, siis on edasist uurimist vajavaid teemasid väga palju. Näiteks võib võrrelda Linnamäe kolhoosi lagunemist mõne teise Haapsalu rajooni majandi käekäiguga. Samuti oleks minu arvates huvitav läheneda Linnamäele kui kogukonnale, mis pidi Nõukogude ajal perspektiivituks kuulutatud piirkonnast end taasiseseisvumise järgselt kultuuriliselt uuesti üles ehitama. Kuigi 1990. aastaid peetakse sageli vanemate inimeste poolt sedavõrd lähiminevikuks, millest rääkida eriti ei söandata, kasvab järjest enam põlvkondi, kellel puuduvad vahetud teadmised ja kogemused keerulistest aegadest, mil Eesti Vabariik oli euroopalike väärtuste poole püüdnemas.

Summary

Decollectivization of Linnamäe *kolkhoz*

The main focus of the thesis is on the decollectivization of Linnamäe *kolkhoz*, which lasted from 1988 until 1993, when the *kolkhoz* was officially dissolved. Decollectivization is rather poorly investigated topic in the history of 20th century's Estonia.

I have divided my thesis into four parts. The first and second part observe the development of the Linnamäe *kolkhoz* under the conditions of non-democratic Soviet system. Its agricultural policy was relying on the economic and ideological principles, such as industrialization and large-scale production. Linnamäe *kolkhoz* was a perfect example of a Soviet collective farm focusing on the production of swine.

The focus of the paper is cast on the third and fourth chapter, where the main focus is on the decollectivization of Linnamäe *kolkhoz*. From 1988, private farms were allowed. However, collective farms used their power to dictate the conditions under where the private farms were built. Due to the economic turmoil in 1989-1990, the power of the collective farms were reduced. They were forced to think about the possible ways to the disintegration of *kolkhozes*.

Despite the fact that the collective farm was in trouble with the lack of feed ingredients, meat production and most importantly, debt of the newly built swine farm, administration of the *kolkhoz* managed to disintegrate the property between the workers of the collective farm promoting the establishment of cooperatives. By the end of 1993, Linnamäe *kolkhoz* was disintegrated into 18 cooperatives.

In conclusion, Linnamäe *kolkhoz* managed to reorganize its land and property rather successfully. Success was based on the effective administration of main production facilities (farms, barns etc.). New owners of the facilities were local and mostly worked for the *kolkhoz* before the dissolution.

Kasutatud materjalid

1. Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv

ERA.765.1.458 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi parteialorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid 25.01.1988-20.12.1988.

ERA.765.1.459 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi parteialorganisatsiooni büroo ja üldkoosolekute protokollid 13.01.1989-30.11.1989.

LAMA.473.1.288 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi volinike koosoleku protokollid 1989. a. 22.02.1989-20.10.1989.

LAMA.473.1.289 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1989. a. 13.01.1989-01.12.1989.

LAMA.473.1.300 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi volinike koosolekute protokollid koos lisadega 1990. a. 12.04.1990-26.10.1990.

LAMA.473.1.305 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi juhatuse koosolekute protokollid 1990. a. 12.01.1990-06.12.1990.

LAMA.473.1.307 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi juhatuse koosolekute protokollid koos lisadega 1991. a. 11.01.1991-29.11.1991.

LAMA.473.1.312 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi juhatuse koosoleku protokollid koos lisadega 1992. a. 10.01.1992-09.12.1992.

LAMA.473.1.315 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi volinike ja üldkoosolekute protokollid koos lisadega 1992. a. 06.03.1992-29.12.1992.

LAMA.473.1.316 Haapsalu rajooni Linnamäe kolhoosi likvideerimiskomisjoni protokollid 1993. a. 09.01.1993-11.08.1993.

2. Perioodika

„Arve ja fakte“ *Stalinlikul teel*, nr. 17, 16. detsember 1950.

„Perspektiiv“ *Noorte Hääl*, 23. august 1985.

Üts, Juta. „Keskhomeik kolhoosiesimehega“ *Kodumaa*, 29. oktoober 1986.

Maaleht

„Haapsalu rajooni RSN Täitevkomitee esimees Lea Tuusov: inimesi on vaja veenda tulemusega“ *Maaleht*, nr. 12, 24. märts 1988.

Haas, Endel. „Maha mõisad! Elagu mõisad! Maha talud! Elagu talud!“ *Maaleht*, nr. 28, 22. september 1988, 4-5.

Jürken, Peeter. „Läbi kadalipu“ *Maaleht*, nr. 36, 8. september 1988, 6.

Kelder, Vilma. Maido Pajo. „Kolhoosnike kongressile. Näidispõhikiri vajab muutmist“ *Maaleht*, nr. 2, 14. jaanuar 1988, 5.

Lepajõe, Leida. „Kuidas hinnata Eesti Vabariigi valitsuse põllumajanduspoliitikat“ *Maaleht*, nr. 31, 1. august 1991, 5.

Liivak, Maret. „Talud reformi taga“ *Maaleht*, nr. 40, 3. oktoober 1991, 6.

Luik, Enno. „Kuhu lähed, Eesti talu?“ *Maaleht*, nr. 16, 20. aprill 1989, 3.

Raidla, Jüri. Ivar Raig. „Kolhoos ja isemajandamine“ *Maaleht*, nr. 2, 14. jaanuar 1988, 6.

Raig, Ivar. „Isemajandava Eesti agraarprogramm. Arutame projekti“ *Maaleht*, nr. 33, 11. august 1988, 4-5.

Russak, Ülo. „Hei, teie seal, vannutatud mehed!“ *Maaleht*, nr. 2, 10. jaanuar 1991, 3.

Sihvart, Anneli. „Talupidamisolud. Vaade Tartumaalt“ *Maaleht*, nr. 5, 2. veebruar 1989, 4.

Sihvart, Anneli. „Valus algus“ *Maaleht*, nr. 36, 8. september 1988, 6.

Sillet, Valdur. „Kes kaitseb maad? ATK ei ole seni suutnud ...“ *Maaleht*, nr. 26, 30. juuni 1988.

Šank, Ester. „Jagatakse talunike maad“ *Maaleht*, nr. 47, 21. november 1991, 5.

Tamm, Mati. „Põllumajanduse olukord ja ennustus lähiaastateks“ *Maaleht*, nr. 42, 17. oktoober 1991, 3.

Tamm, Mati. „Talupidamise võimalusest“ *Maaleht*, nr. 8, 25. veebruar 1988, 5.

Titma, Mikk. „Maarahvas, põld ja talu“ *Maaleht*, nr. 31, 4. august 1988, 4-5.

Türk, Kalev. „Talude loomise aegu“ *Maaleht*, nr. 20, 19. mai 1988, 7.

Tööraha Lipp

Humal, Johannes. „Suurehitus Linnamäel“ *Tööraha Lipp*, 14. jaanuar 1986.

Jürvetson, Astra. „Isemajandamisele“ *Tööraha Lipp*, nr. 3, 9. jaanuar 1988, 1.

Kuldas, Kai. „Tehnikameestestki oodatakse maa soola“ *Tööraha Lipp*, 13. november 1986.

Miller, Jüri. „Tööinimese mitu tahku“ *Tööraha Lipp*, 8. märts 1986.

Murumets, Mait. „Armastus maa ja loomade vastu“ *Tööraha Lipp*, 1. aprill 1982.

Murumets, Mait. „Sõnu kinnitavad teod“ *Tööraha Lipp*, 16. juuni 1984.

Murumets, Mait. „Uute lahtenduste otsinguil“ *Tööraha Lipp*, 22. märts 1983.

Õismaa, Karl. „Tööka kollektiivi esindaja“ *Tööraha Lipp*, 1. aprill 1982.

Õismaa, Karl. „Töökuulsuse ordeni kandja“ *Tööraha Lipp*, 15. juuni 1978.

Läänlane

„Linnamäe Vald“ *Läänlane*, nr. 18, 11. veebruar 1992, 1-2.

Jürvetson, Astra. „Eesti valitsus ei arvesta põllumehi?“ *Läänlane*, nr. 129, 3. november 1990, 1.

Jürvetson, Astra. „EKP on Läänemaal olemas“ *Läänlane*, nr. 75, 30. juuni 1990, 1.

Karolin, Ott. Kristel Paabo. „Kuidas saada maad tagasi?“ *Läänlane*, nr. 107, 12. september 1991, 2.

Lauri, Urmas. „Lääne Maavolikogus“ *Läänlane*, nr. 69, 16. juuni 1990, 1.

Lauri, Urmas. „Praegune põllumajanduspoliitika on rahva näljutamise poliitika“ *Läänlane*, nr. 105, 8. september 1990, 1.

Loorens, Ülo. „Rõhud õigesse paika“ *Lääne-Nigula kihelkonna leht*, Läänlase väljaanne, juuni 1990, 1.

Luik, Einar. „Maakonna kommunistide juubelikonverentsil“ *Läänlane*, nr. 31, 17. märts 1990, 2.

Maavalitsuse pressiteenistus. „Arutati asundustalude rajamist“ *Läänlane*, nr. 115, 1. oktoober 1991, 1.

Müüripeal, Manivald. „Kes on süüdi?“ *Läänlane*, nr. 112, 25. september 1990, 2.

Pajula, Ene. „Peataolek“ *Läänlane*, nr. 36, 26. märts 1991, 2.

Pajula, Ene. „Siht pikale põlvkondade reale“ *Läänlane*, nr. 9, 23. jaanuar 1990, 2.

Pajula, Ene. „Talud ja tülid“ *Läänlane*, nr. 3, 8. jaanuar 1991, 2.

Pajula, Ene. „Ühe talu lugu“ *Läänlane*, nr. 20, 17. veebruar 1990, 2.

Pajula, Ene. „Ühe talu lugu 3“ *Läänlane*, nr. 98, 23. august 1990, 2.

Pajula, Ene. „Ühe talu lugu 4“ *Läänlane*, nr. 152, 31. detsember 1990, 2.

Lääne Elu

Lääne Elu, nr. 14, 30. november 1989, 7.

Lääne Elu, nr. 2, 11. jaanuar 1990, 4.

Ammas, Andres. „Jagada toodangu või staaži järgi?“ *Lääne Elu*, nr. 50, 20. detsember 1990, 3.

Ammas, Andres. „Kas valitsus tahab põllumajandust välja suretada?“ *Lääne Elu*, nr. 43, 1. november 1990, 1.

Ammas, Andres. „Uus volikogu lõunasöögil ei käinud“ *Lääne Elu*, nr. 18, 28. detsember 1989, 2.

Jürvetson, Astra. „Linnamäe Peekoni seafarm on 10-aastane“ *Lääne Elu*, 10. aprill 1997.

Väli, Arder. „Kuidas iseloomustate ja hindate oma organisatsiooni hetkeseisu?“ *Lääne Elu*, nr. 1, 13. juuli 1989, 1.

3. Kirjandus

„Eestimaa kommunistliku Partei Keskkomitee XIV pleenumi materjalid, 4. mai 1989“. Tallinn: Eesti Raamat, 1989.

Alanen, Ilkka. „Eesti põllumajanduspoliitika ja võitlus kollektiivmajandite saatuse pärast“ *Akadeemia*, nr. 11, 2000, 2259-2300.

Alanen, Ilkka. Jouko Nikula, Helvi Pöder, Rein Ruutsoo. „Decollectivisation, Destruction and Disillusionment“ Aldershot: Ashgate, 2001.

Kalk, Ruudu. „Siin- ja sealpool maanteed. Haapsalu rajoon“. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.

Kalm, Mart. „Ons linnaelu maal hea? Majandi keskasula Eesti NSV-s“, *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, kd 17, nr 4 (2008), 61-87.

Lumeste, Alfred. „Oru vald II. Iseseisvusaastad ja sõjaaeg“. Haapsalu: Oru Vallavalitsus, 1993.

Lumeste, Alfred. „Oru vald III. Orult Siberisse“. Haapsalu: Oru Vallavalitsus, 1996.

Mets, Endel. „Põllumehe teatmik 1984“. Tallinn: Valgus, 1984.

Piiri, Reet. „See varumise harjumus – toidukultuurist Nõukogude Eestis“, *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat*, Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.

Raig, Ivar. „Maaelu. Sotsiaalse arengu probleeme Eesti külas“. Tallinn: Valgus, 1988.

- Rosenberg, Tiit. „Eesti põllumajanduse 100 aastat“. Tallinn: Post Factum, 2019.
- Ruutsoo, Rein. „Antikommunistlik revolutsioon Eesti külas 1987-1991 Kanepi valla näitel I“ *Tuna*, nr. 4, 1999, 72-81.
- Ruutsoo, Rein. „Antikommunistlik revolutsioon Eesti külas 1987-1991 Kanepi valla näitel II“ *Tuna*, nr. 1, 2000, 53-66.
- Sirendi, Arvo (koost.). „Eesti põllumajandus XX sajandil II. I osa“. Tallinn: Eesti Vabariigi Põllumajandusministeerium, 2007.
- Sirendi, Arvo (koost.). „Eesti põllumajandus XX sajandil II. II-III osa“. Tallinn: Eesti Vabariigi Põllumajandusministeerium, 2007.
- Tõnurist, Edgar (peatoim.). „Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik“. Tallinn: Eesti Raamat, 1978.
- Uuet, Liivi. „1950. aasta haldusreform, Eesti suurim ja ebaõnnestunuim“, *Võro Instituudi toimõndusõq*, nr 33, (oktoober 2018), 49-58.
- Vahtre, Sulev (peatoim.). „Eesti ajalugu VI“. Tartu: Ilmamaa, 2005.
- Ventsel, Aimar. „Legend Mart Laarist ja heinarõugust“, *Sirp*, nr. 42, 19. oktoober 2018.
- Viira, Ants-Hannes. „Eesti põllumajanduse arenguetapid viimasel 20 aastal. *Maaelu arengu aruanne*, Rando Värnik (toim.). Tartu: Eesti Maaülikool, 2011, 86-108.
- Virma, Feliks. „Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis“. Tartu: Eesti Põllumajandusülikool, 2004.
- Õismaa, Karl. „Siin- ja sealpool maanteed. Haapsalu rajoon“. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.

4. Üliõpilastööd

- Kalk, Kari. „Poliitilise maastiku taasteke ja riikluse kujunemine 1988-1991 Rahva Hääle põhjal“ Bakalaureusetöö, juh. Olaf Mertelsmann. Tartu: Tartu Ülikool, 2016.
- Põlluäär, Aivo. „Ühistegevus kui järjepidevuse sümbol kolhoosnike elulugudes Saaremaa Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi näitel“ Magistritöö, juh Ergo-Hart Västriku. Tartu: Tartu Ülikool, 2018.
- Vana, Birgit. „Kollektiviseerimise ja dekollektiviseerimise sotsiaalmajanduslikud mõjud „Koit“ kolhoosi näitel“ Bakalaureusetöö, juh-d. Jaak Kliimask, Anne Pöder. Tartu: Eesti Maaülikool, 2019.
- Viira, Ants-Hannes. „Structural adjustment of Estonian agriculture – the role of institutional changes and socioeconomic factors of farm growth, decline and exit“ Doktoritöö, juh-d. Rando Värnik, Reet Põldaru. Tartu: Eesti Maaülikool, 2014.

5. Veebiallikad

„Eesti NSV taluseadus (06.12.1989)“. *Riigi Teataja*.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/30680> (21.02.2021)

„Eesti Vabariigi omandireformi aluste seadus (13.06.1991)“ *Riigi Teataja* 1991.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/1032866> (18.05.2021)

„Maareformi seadus (17.10.1991)“ *Riigi Teataja* 1991.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/MaaRS> (05.05.2021)

„Põllumajandusreformi seadus (11.03.1992)“, *Riigi Teataja* 1992.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/258881> (18.05.2021)

Alvela, Ain. „Kolhoosivara laialitassimiseks andis ajalooline määrus stardipaugu“ *Maaleht*, nr. 10, 8. märts 2018 <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/81337935/kolhoosivara-laialitassimiseks-andis-ajalooline-maarus-stardipaugu?> (07.05.2021)

Naumov, Mihhail. „Foto. Linnamäe kolhoosi Taani tehnoloogiaga sigala aprillis 1990“, HM F 1600:42 Ff, Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA, <https://www.muis.ee/museaalview/1031919> (18.04.2021)

Nurk, Rein. „Eestimaa Rahvarinde kongress: Eestimaa Rahvarinde kongress 01.-02.10.1988 Tallinna Linnahallis 06“. <https://arhiiv.err.ee/vaata/eestimaa-rahvarinde-kongress-eestimaa-rahvarinde-kongress-01-02-10-1988-tallinna-linnahallis-06> (18.04.2021)

Vabariigi Presidendi Kantselei, „Vabariigi President Eesti Vabariigi 80. aastapäeval“ Vabariigi Presidendi kõned 1992-2001. 24.02.1998. <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4010> (01.05.2021)

Lisa 1. Kolhoosid Oru vallas 1949. aasta seisuga²⁸³

Küla	Kolhoosi asutamise kuupäev	Kolhoos
1. Soolu	12. märts 1949	„Areng“
2. Keedika	31. märts 1949	„Uus-Keedika“
3. Kärbla	1. aprill 1949	„Võitleja“ ²⁸⁴
4. Oru	4. aprill 1949	„Oru“
5. Kopli	7. aprill 1949	„Kopli“
6. Rootsiküla	11. aprill 1949	„Olev“
7. Uugla	13. aprill 1949	„Kungla“
8. Auaste	19. aprill 1949	„Auaste“
9. Jalukse ja Änniste	7./19. aprill 1949 ²⁸⁵	„Kalev“
10. Salajõe	18. detsember 1949	„Uus-Salajõe“ ²⁸⁶

²⁸³ Lumeste, „Oru Vald III. Orult Siberisse“, 83.

²⁸⁴ Alates 7. märtsist 1951 kandis kolhoos nime „Kaheksas Märts“. Selleks ajaks hõlmas kolhoos talusid Kärbla, Kõrgema, Kapa, Rannaküla, Saunja, Kapri ja osaliselt Piilamaa külast.

²⁸⁵ Andmed kolhoosi loomise täpse kuupäeva osas lahknevad.

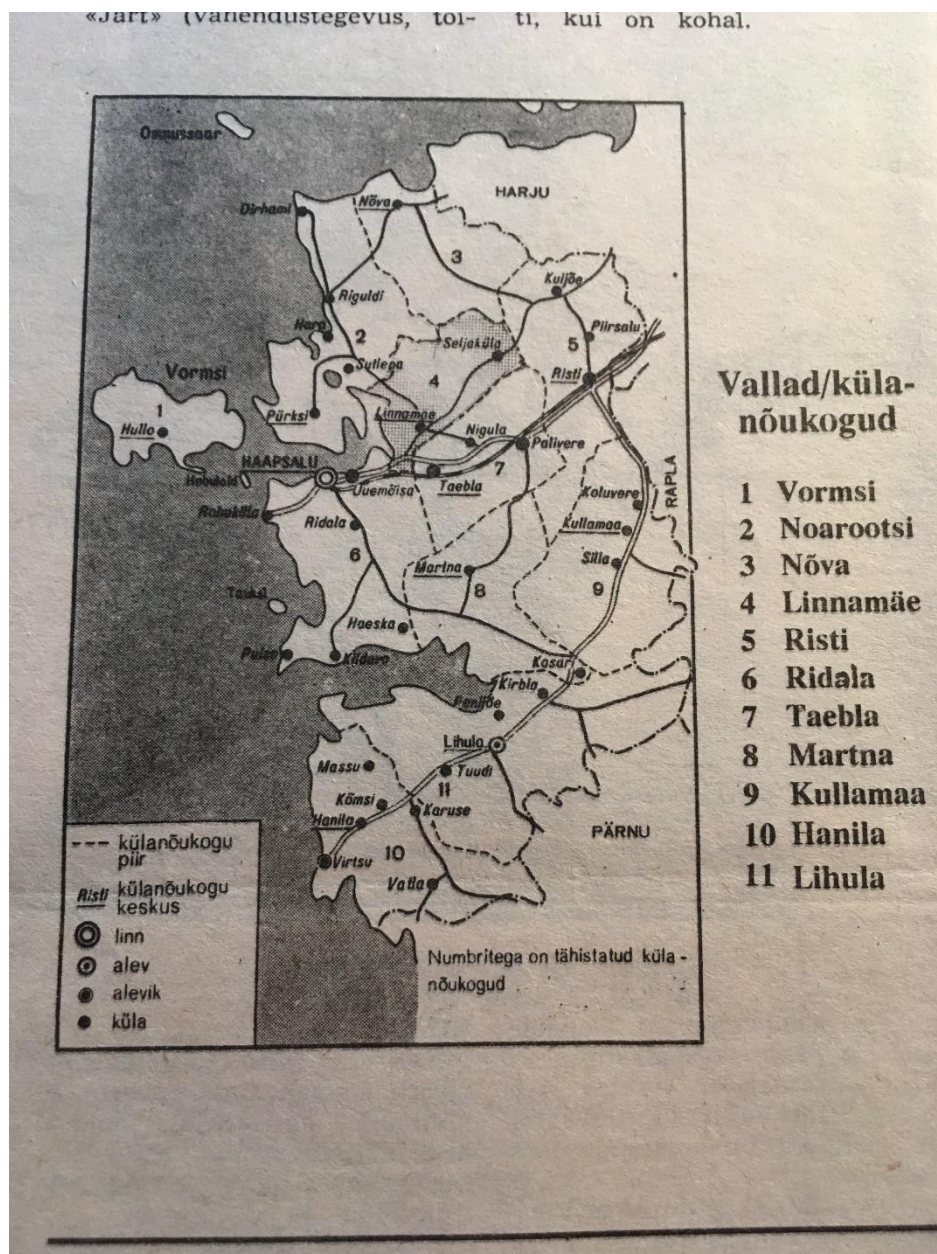
²⁸⁶ Kuni 22. jaanuarini 1950 kandis kolhoos kindral Pärna nime.

Lisa 2. Importtehnoloogiaga seakasvatuskompleks²⁸⁷

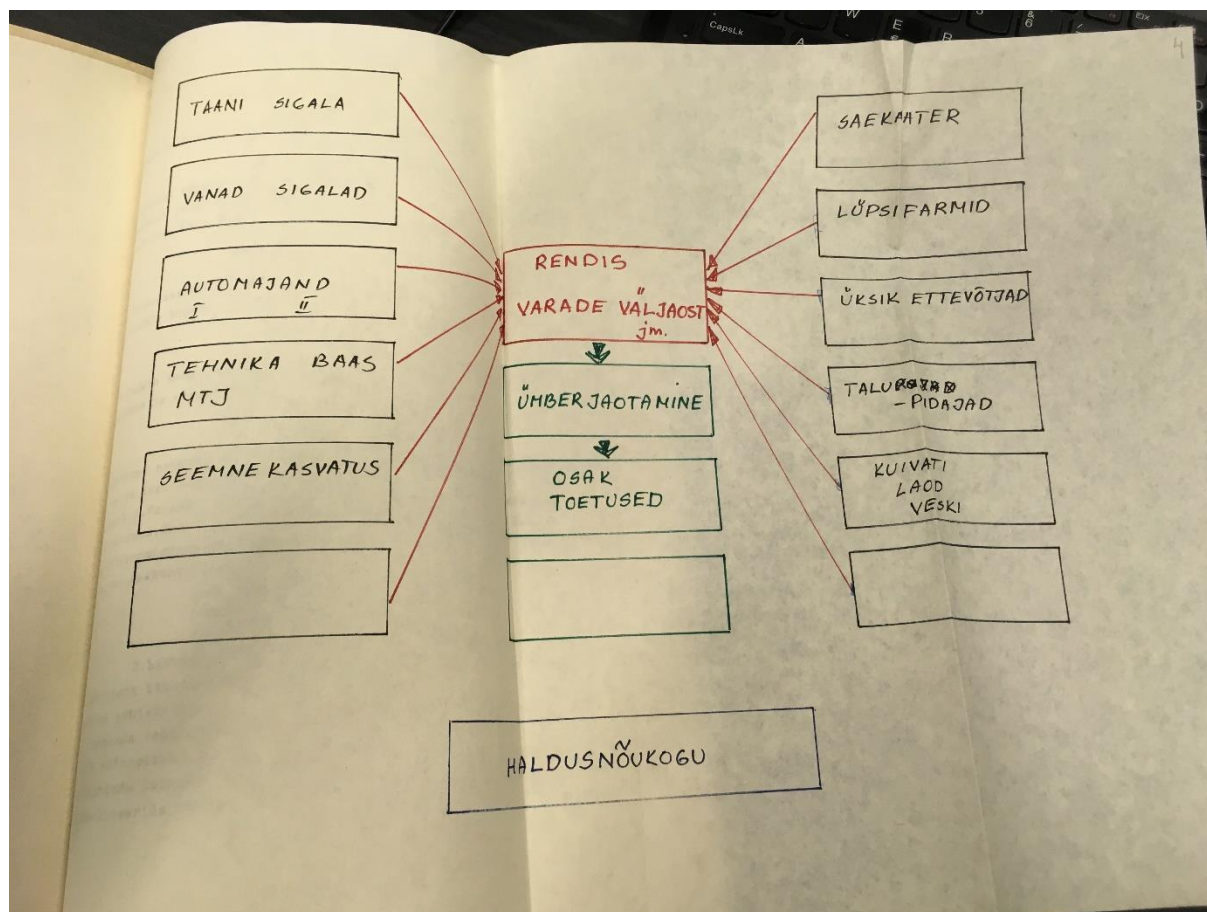
²⁸⁷ Mihhail Naumov, „Foto. Linnamäe kolhoosi Taani tehnoloogiaga sigala aprillis 1990“, HM F 1600:42 Ff, Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA, <https://www.muis.ee/museaalview/1031919> (18.04.2021)

Lisa 3. Läänemaa haldusjaotus 1992. aastal²⁸⁸

²⁸⁸ „Linnamäe Vald“ *Läänlane*, nr. 18, 11. veebruar 1992, 2.

Lisa 4. Linnamäe kolhoosi lagunemise skeem 06.03.1992²⁸⁹

²⁸⁹ RA, LAMA.473.1.315: Linnamäe kolhoosi volinike ja üldkoosolekute protokollid koos lisadega, 1992. a. Protokoll nr. 1, 06.03.1992, 4.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Margus Paaliste** (03.09.1999),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Dekollektiviseerimine Linnamäe kolhoosi näitel“,

mille juhendaja on **kaasprofessor Anu Raudsepp**,

1.1. reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Linnamäel, 23.05.2021